

A „Praedigesta szelleme” a római jogi
tudományosságban

Jelige: „Scripta manent”

Tartalomjegyzék

1.	<i>Bevezetés</i>	3
1.1.	A iustinianusi kodifikáció menetének rövid bemutatása	4
1.2.	A Digesta létrejöttével kapcsolatos főbb kutatások a szakirodalomban	7
1.3.	Kutatás-módszertan	9
2.	<i>Pro nézetet alkotók csoportja</i>	12
2.1.	Bluhme elmélete: a <i>Massentheorie</i>	12
2.2.	Hofmann elmélete: egységes munka	15
2.3.	Volterra elmélete: az egyetlen hiteles forrás	18
2.4.	Guarino elmélete: a három elő-digesta	22
3.	<i>Contra nézetet alkotók csoportja</i>	24
3.1.	Rövid exkúrsus: Leibniz elmélete	24
3.2.	A Praedigesta hazai elmélete	26
3.3.	Honoré: a módszertanok ötvözése	28
4.	<i>Az elméletek elemzése és következtetések</i>	30
5.	<i>Összegzés</i>	34
6.	<i>Felhasznált irodalom</i>	36

1. BEVEZETÉS

*Iubemus igitur vobis antiquorum prudentium ... libros ad ius Romanum pertinentes et legere et eliminare ... ex his hoc colligi quod unum pro omnibus sufficiat (const. Deo auctore 4).*¹

Iustinianus császár² e szavakkal rendelte el a *Digesta seu Pandectae* mai napig egyedülállónak tekinthető törvényművének összeállítását, ami a római jogtudomány teljes anyagát igyekezett kodifikálni a VI. század elején. Dolgozatomban e törvénymű keletkezésével kapcsolatos főbb elméletekkel foglalkozom. A *Digesta* törvényműve, nemkülönben annak keletkezéstörténete már számos és sokirányú kutatás tárgyát képezte a XIX. század vége óta: mérföldkövek tekinthetők például Leibniz, Bluhme, Hofmann, Guarino, Volterra, Diódsi, Honoré vagy Pugsley nézetei.³

E témák közül kiemelkedik a kompilátorok munkamódszerének kutatása, az interpolációk kérdésköre, valamint a törvényműben helyett kapó jogtudósi munkák feltérképezése. Ugyanakkor a Bibliát terjedelemben kétszeresen meghaladó törvénymű keletkezésének alighanem legproblémásabb pontja, hogy miként készülhetett el egy ekkora törvénymű mindösszesen három év leforgása alatt a korabeli viszonyok között. Ezt megválaszolandó születtek meg az ún. Praedigesta-elméletek, azaz, hogy a *Digesta* összeállításánál rendelkezésre állhattak-e a munka elvégzését megkönnyítő jogtudományi kivonatok, összefoglalások. A kérdéskör összetettségét a hazai szakirodalomban Diódsi György érzékelteti legjobban, amikor így fogalmaz: „Mint egy ódon angol kastélyban a szellemek, úgy bukkannak fel a római szakirodalomban mintegy hetven éve különböző Praedigesta-hipotézisek. Ezeket a tanokat azért is lehet a kísértetekkel összehasonlítani, mert hiányzik a testi megjelenési formájuk: az őket alátámasztó források. A tudomány is úgy viszonyul hozzájuk, mint egy felvilágosult angol úriember a házi szellemekhez. Bár a Praedigesta-hipotézis sosem

¹ Ie. „Megparancsoljuk nektek tehát, hogy a régi jogtudománynak ... a római joghoz tartozó könyveit mind gyűjtsétek össze, mind dolgozzátok át ... azokból azt gyűjtsétek ki, amely önmagában mindegyik helyett elegendő.” (ford. ld. Nemes Szilvia: A iustinianusi kodifikáció bevezető rendeleteinek nyelvi és stilisztikai kérdései. Fordítással és kommentárral [kézirat, hivatkozva a szerző szíves engedélyével]).

² A szakirodalomban közhelyszerű, hogy Iustinianus császár (527-565) mindig úgy tekintett magára, mint a „megújult keresztény birodalom első császárára”. Wieacker szerint tevékenysége és az egykori *Imperium Romanum* helyreállítására irányuló programja (*Justinians Restaurationsprogramm*) egy katonai, vallási és jogi egységre való folyamatos törekvésként értékelhető (Wieacker nézetéhez, valamint e kérdéskörhöz ld. Nemes 2017, 183-207). Főművének — hódításainál tartósabbnak bizonyulva — az általa megalkotott törvénymű nevezhető, ami metafizikailag valósította meg az áhított birodalmi egységet, ám nemcsak a saját korában volt egyedülálló, hanem mai napig meghatározza az európai jogfejlődést, és példaként szolgál a modern magánjogi kodifikációknak és a jogtudományoknak.

³ A lehető legteljesebb kép felhasználtam Pugsley és Schulz elméletét is. Hazánkban utoljára Boóc Ádám vizsgálta az egyes, a *Digesta* keletkezésével kapcsolatos elméleteket. Ld. Boóc 2001, 223-237.

vált uralkodó tanná, az elő-digesták létezését mégis csak ritkán merik döntő módon kétségbe vonni.” (Ford innen: Diódsi 1976, 187.)⁴

1.1. A iustinianusi kodifikáció menetének rövid bemutatása

Mielőtt számba vennénk a Digestával kapcsolatos egyes elméleteket, röviden kitérek a kodifikációra és annak előzményeire.

Iustinianushoz hasonlóan már a száz évvel korábban uralkodó II. Theodosius is kodifikátor császárnak nevezhető.⁵ A császári rendeletanyag⁶ összegyűjtése a posztklasszikus korszakban magángyűjtemények (Codex Gregorianus és Codex Hermogenianus) formájában kezdődött meg, később pedig hivatalos gyűjteményként a Codex Theodosianus formájában öltött testet.

A II. Theodosius és III. Valentinianus császár által kiadott Codex Theodosianus⁷ közel 100 évig, egészen a iustinianusi kodifikációig hatályban is maradt a keleti birodalomrészben, sőt a nyugati birodalomrész bukását követően a megalakuló barbár királyságok új törvényeinek alapját is nagy részben a Codex Theodosianus képezte. Mindezek alapján nem véletlen, hogy Iustinianus is épp e jogforrással kezdte kodifikációs munkálatait 528-ban.

A szakirodalomban létezik olyan elképzelés, miszerint II. Theodosius eredeti ötlete az volt, hogy a császári rendeletanyag mellett a legkiválóbb jogtudósok írásait is gyűjtsék össze, és az összes anyag kerüljön egy kódexbe.⁸ A teljes elképzelést ugyan nem sikerült megvalósítani, hiszen csak a császári rendeletanyagot gyűjtötték össze és adták ki, de a tervet soha nem adták fel.⁹ Tehát már az 5. században is igény volt egy „digesta” létrehozására, még ha a hivatalos törvénytű nem is született meg ekkor.

Megválaszolatlan marad az a kérdés, hogy vajon a jogtudósok írásait ténylegesen elkezdték-e összegyűjteni, vagy ez a munka Iustinianusra, jobban mondva a kodifikációs

⁴ Diódsi 1971, 187. „Wie in einem alten englischen Schloss die Gespenster, tauchen in der romanistischen Literatur seit etwa siebzig Jahren von Zeit zu Zeit verschiedene Prädigesten-Hypothesen auf. Jene Lehren können auch deshalb mit Gespenstern verlichen werden, weil ihnen das körperliche Dasein: die Quellengrundlage fehlt. Auch verhält sich die Wissenschaft gegenüber ihnen wie etwa ein aufgeklärter Engländer gegenüber seinen Hausgeistern. Die Prädigesten-Hypothesen werden zwar niemals zur herrschenden Lehre, doch wagt man es selten die Existenz der Vordigesten entschiedenweise zu leugnen”.

⁵ Schulz is azon a véleményen van, hogy a korábbi összeállítások példaként szolgálhattak a Digesta elkészítésében. Schulz (1936), 56.

⁶ A császári rendeletekhez és azok fajtáihoz ld. részletesen pl. (Földi — Hamza 2022, 92-93; Siklósi 2021, 133-134; Hegyi — Németh 2011, 564.

⁷ A 16 könyvből álló, elsősorban közjogi jellegű Codex Theodosianus 438-ban készült el, és 439. január 1-jén lépett hatályba. Ld. ehhez Földi — Hamza 2022, 93; Siklósi 2021, 57; Kaser 1967, 232; Hegyi — Németh 2011, 564.

⁸ Harries 2013, 86.

⁹ Harries 2013, 86.

bizottságra várt-e. Az biztos, hogy a posztklasszikus korszakban megfigyelhető egy rendszerezési szisztéma (különösen a bürokrácia működésének megkönnyítésére, valamint a jogi képzés megjelenésére tekintettel), és ez alól a jogtudósok munkái sem képeztek kivételt.¹⁰ Erre az időszakra ugyanakkor jellemző az is, hogy a klasszikus források elvesztek, valamint 250-330 között az összes klasszikus jogirat és császári rendelet egyszerűsítő átdolgozáson esett át¹¹ ekként képezve az ún. vulgárjog anyagát.¹²

Iustinianus a kodifikációs munka elvégzéséhez Tribonianus személyében találta meg a megfelelő embert, akivel mondhatni barátságba is került.¹³ A munka középpontjában a Digesta állt, és ezzel alkotott igazán újat Iustinianus.¹⁴

A kodifikációt négy szakaszra tudjuk osztani: (1) 528-ban a császári rendeletek összegyűjtésével kezdődött,¹⁵ amelynek eredményeként elkészült művet nevezzük Codex Iustinianusnak (529),¹⁶ (2) a Digesta seu Pandectae, amelyet 39 jogtudós körülbelül kétezer könyvből¹⁷ állítottak össze,¹⁸ és a római jogtudomány anyagát tartalmazza (533); (3) az

¹⁰ Pólay 1988, 166; Kaser 1975, 13.

¹¹ A posztklasszikus korban a következő jogtudományi munkákat kivonatoló művek keletkeztek, amelyek a Digesta lehetséges előzményeinek tekinthetők: *Aurea sive res cottidianae*; *Sententiarum libri V*; *Liber singularis regularum*; *Fragmenta Vaticana*; *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum*; *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*; *Liber Syro-Romanus*. Ld. Földi — Hamza 2022, 91; Kaser 1975, 13.

¹² Kaser 1975, 15. Ahogy Pólay is megjegyzi, a posztklasszikus jogtudomány időszakát a jogtudomány „hanyatló korszakának szokták tekinteni. Szerinte ez azonban nem helytálló megjegyzés, mert például a klasszikus kori jogászai tevékenységi formák a posztklasszikus korban is léteztek, csak a megjelenési formájuk változott meg. Pólay 1988, 166.

¹³ Iustinianus személtitása abban állt, hogy a legfontosabb pozíciókba a legmegfelelőbb személyeket nevezte ki. Tribonianus személye biztosíték volt arra, hogy ezt a munkát a legmostohább körülmények közt is be tudják fejezni. Honoré 1978, 172.

¹⁴ Nemes 2017, 187.

¹⁵ Ld. részletesen pl. Földi — Hamza 2022, 95; Siklósi 2022, 61-62; Kaser 1967, 243; Von Liszt — Kaskel 1949, 46; Wieacker 1988, 291-292; Stein 2005, 49.

¹⁶ Földi — Hamza 2022, 95; Siklósi 2021, 61-62; Kaser 1967, 243; Wieacker 1988, 291.

¹⁷ Az 5. században II. Theodosius és III. Valentinianus (a nyugati rész társuralkodója) az ún. *lex citationis* (426) kiadásával kötelező erővel ruházta fel Gaius, Papinianus, Ulpianus, Paulus és Modestinus műveit, azaz eme remek öt római jogász műveit kellett kötelezően alkalmazni az akkor már kettészakadt Birodalom teljes területén. Amennyiben egyes jogvitákban e vélemények eltértek egymástól, akkor a többségi véleményt; amennyiben pedig a vélemények aránya egyenlő volt, abban az esetben Papinianus véleményét kellett elfogadni. Ennek a rendeletnek a kibocsátására főként a Codex Theodosianus bevezetése miatt volt szükség, hogy az addig felgyülemlett jogot elkezdhesék rendszerezni. Földi — Hamza 2022, 94; Siklósi 2021, 52. és 126-127; Kaser 1967, 230.

¹⁸ Az összegyűjtött anyag legnagyobb része három egy időben élt kései klasszikusokhoz tartozó jogtudós munkán alapul: egyharmada Ulpianustól, 1/6-a Paulustól, 1/18-a Papinianustól származott. Iustinianus felhívta a kompilátorok figyelmét arra, hogy az összeállítás során „kerüljék az ellentmondásokat, ismétléseket, és felhatalmazást adott nekik arra, hogy ahol lehet, módosítsanak az eredeti szövegen és az idejét múlt szabályokat hagyják el. Ezt a szövegmódosító munkát nevezzük *interpolationnak*.” A nagy odafigyelés ellenére is bekövetkezett Iustinianus legnagyobb féltelme: azaz akadnak töredékek, amelyek kétszer is szerepelnek, mások pedig nem a megfelelő helyen lettek feltüntetve. Bizonyos változtatásokról úgy tartják, hogy azok nem a kompilátoroktól származnak, hiszen ekkora munkát ilyen rövid idő alatt nem lehetett volna véghez vinni. Így az 1910-es illetve húszas években kialakult az a nézet, hogy a posztklasszikus korban keletkezett módosítások nem törvényhozói szándékkal keletkeztek, hanem didaktikai és tudományos céllal: ezek az ún. *Emblemata Triboniani* néven elhíresült változtatások. Mivel a jogi iskolákban oktatási céllal gyakran glosszémát fűztek az egyes feljegyzésekhez, és a gazdasági élet viszonyaihoz igazították az egyes szabályokat, az interpolációk egy része már a kodifikáció előtt is elkészülhetett. Ld. Földi — Hamza 2022, 95-96; Siklósi 2021, 66; Kaser 1967, 249.

Institutiones seu Elementa, amely a gaiusi intéitúciók mintájára komponált tankönyvet jelentett (533);¹⁹ és végül (4) a Codex Iustinianus repetitae praelectionis, a császári rendeletek ismételt olvasatban elfogadott és kiadott újabb törvénytűve (534).²⁰

A kodifikációs munkát Tribonianus, Dorotheus és Theophilus vezették,²¹ akik sokban hagyatkoztak Gaius intéitúcióira,²² ugyanakkor a Digesta szerkezetében - a kodifikáció során felhasznált forrásokra is tekintettel - sok szempontból az *Edictum* kommentárokbán megszokott rendszert láthatjuk.²³

A Digesta három alapvető részre tagolódik: a) általános szabályok; b) magánjog 'büntetőjog'; c) közjogi és vegyes rendelkezések.²⁴ Az ötven könyvből álló törvénytűvet a szakirodalomban hét nagyobb részre szokás beosztani, ahogy azt Rolf Knütel szerkezeti elrendezéssel és számszimbolikával²⁵ foglalkozó tanulmányában is láthatjuk:²⁶

Pars	Tanta	Nomen partium	Numerus	Libri numeri	
Pars I	2	πρῶτα	1–4	4	elementa
Pars II	3	de iudiciis ⁴	5–11	7	
Pars III	4	de rebus	12–19	8	
Pars IV	5	X singularium libri	20–27	8	
Pars V	6	VII de legatis et fideicommissis	28–36	9	πάντα ὀκτώ
Pars VI	7	II de bonorum possessionum	37–44	8	
Pars VII	8		45–50	6	harmonia ac perfectio

¹⁹ Ez a munka Tribonianus felügyelete alatt készült el, és a joghallgatók oktatásának megkönnyítését célozta. Ld. Evans 2007, 24.

²⁰ Földi — Hamza 2022, 95; Siklósi 2021, 61; Kaser 1967, 242; Von Liszt — Kaskel 1949, 49; Wieacker 1988, 319.

²¹ Mivel a császár célja a klasszikus jogtudomány helyreállítása volt, ezért Iustinianus a feladatot a Bizánci Birodalom két neves iskolájának (a bejrúti és a konstantinápolyi iskola) tanáraitra illetve a gyakorlatban is kiemelkedő jogászokra bízta, mivel az iskolák jogászaikat a klasszikus kor szellemében nevelték (Nemes 2017, 187). Iustinianus klasszicista irányultságának leginkább a Digesta adott teret. Ld. ehhez Földi — Hamza 2022, 96; Siklósi 2021, 63; Kaser 1967, 248; Von Liszt — Kaskel 1949, 46.

²² Von Liszt — Kaskel 1949, 48; Wieacker 1988, 294.

²³ Von Liszt — Kaskel 1949, 10. és 47.

²⁴ Földi — Hamza 2022, 96; Siklósi 2021, 63; Kaser 1967, 248.

²⁵ A tökéletes megkomponáltság egyik érdekes jegye az a tény, hogy a számmisztikára is figyelt a mű komponálója. Iustinianus hitt a számmisztikában, és Tribonianus nemcsak ehhez, de még az asztrológiához is értett. Ezt a jegyet nemcsak a Digesta, de a kodifikáció valamennyi műve magán hordozza, a szakirodalomban elsősorban mégis a Digesta kapcsán reflektálnak rá. Eszerint a Digesta felépítése és komponálása a keresztény számmisztika mentén egy templomot ábrázol, amit az „igazságosság legszentebb templomának” nevez a Digestát hatályba léptető const. *Tanta*. Részletesen ld. Knütel 1996, 423. Továbbá Nemes 2017, 191; Hofmann 1900, 193.

²⁶ A táblázat forrása: Knütel 1996, 423. Ld. továbbá Földi — Hamza 2022, 95; Siklósi 2021, 66.

Ez a beosztás az *Omnem* kezdetű császári rendeletben megfogalmazott tanrendnek megfelelően oktatási célokat szolgált.²⁷ Ehhez képest tartalmi alapon a következőképpen szokás felosztani az anyagot: az 1. könyv az igazságosság és jog fogalmát, a római jogtudomány történetét, az emberek jogállását, illetve az egyes jogforrásokra, a dolgok osztályozására valamint a legfontosabb tisztségviselőkre vonatkozó szabályokat tartalmazza. A 2-46. könyvek főként az anyagi magánjogi és polgári eljárásjogi szabályokat ölelik fel. A 47. és 48. könyvek (*duo terribiles libri*) a római büntetőjog anyagát dolgozzák fel, valamint a büntetőeljárás normái található meg bennük. A 49. könyvben a kompilátorok ismét eljárásjogi normákat helyeztek el, míg az 50. könyv tartalmazza részben a közigazgatási jellegű szabályokat, és az utolsó két fejezet pedig az értelmező rendelkezéseket és a regulákat.

A *Digesta* elkészítése során kétezer jogtudósi feljegyzést használtak, ami megközelítőleg hárommillió sort tett ki. Azon jogtudósi művek, amelyek nem kaptak helyet a *Digestában* a továbbiakban hatályukat veszítették.²⁸ A szakirodalomban a törvénytől elkészítésével kapcsolatban igen találó meglátásként idézhetjük Pólay Elemér szavait: „A kodifikáció nem máról holnapra végbement munka eredménye volt, hanem egy igen hosszú folyamaté, amely a kodifikációt megelőzte. A Iustinianusi kodifikátorok nem egyszerű összeállítói voltak a sok évszázad jogának, hanem alkotó-gondolkodó fejek, akik régi szerzők neve alatt számtalan új intézményt alkottak, és e kodifikátorok nem álltak képzettségben a klasszikusok alatt.”²⁹

1.2. A *Digesta* létrejöttével kapcsolatos főbb kutatások a szakirodalomban

A *Digesta* Quintus Mucius Scaevola pontifex működésétől (Kr. e. II-I. század fordulója) a posztklasszikus korban (IV. században) tevékenykedő Arcadius Charisiusig tartalmazza a jogtudósok munkáiból származó *fragmentumokat*. Terjedelme miatt is adódik a kérdés, hogy — a Földi-Hamza tankönyv szavaival élve — „minden idők legnagyobb méretű törvénykönyve” miként készülhetett el mindösszesen három év alatt.³⁰ Ennek magyarázataként szokás az ún. *Praedigesta*-elméleteket felvetni, hiszen a posztklasszikus korra egyfajta rendszerező (jóllehet ugyanakkor csak sokszor kivonatoló) tevékenység volt jellemző, amely a császári rendeletek esetében maradéktalanul le is zárult az V. században létrejött gyűjtemények

²⁷ A kérdést a hazai szakirodalomban ld. részletesen Nemes 2018, passim.

²⁸ Iustinianus törvényerőre emelte a *Digestát* és az *Institutionest* is. Vö. pl. Kaser 1975, 22.

²⁹ Pólay 1988, 202.

³⁰ Földi — Hamza 2022, 96; Pólay is megjegyzi, hogy Constantintól kezdve nagy gondot jelentett a hatalmas jogtudományi irodalom rendszerezése. Pólay 1988, 175.

révén.³¹ A jogtudományi munkák esetében ugyanakkor ezt nem látjuk, ezért is problematikus, hogy miként keletkezhetett a Digesta.³²

A téma aktualitását adja, hogy 200 év telt el Bluhme *Massentheorie* nevezetű elmélete óta, amelynek kapcsán először tárgyalta a Digesta keletkezésének kérdését. A római joggal foglalkozó jogtudomány azóta sem tudott egységes álláspontra jutni a Praedigesta kérdésében, különös tekintettel arra, hogy ilyen munka létezéséről közvetlen forrás nem áll rendelkezésünkre. Bluhme elmélete szerint a jogtudósok egyes műveiből kivett részleteket négy „tömbbe” (*Massen*) rendezték, és az egyes albizottságok ezekből állították össze a Digestát.³³ Bluhmét megelőzően inkább a kodifikáció mibenléte volt kérdéses, amellyel a híres polihisztor, Leibniz foglalkozott részletesen.³⁴

A XIX. század végén illetve inkább a XX. század első felében előbb a német (így F. Hofmann és H. Peters), majd az olasz (így Volterra, Arangio-Ruiz, Guarino) romanisztikai szakirodalom több neves képviselője is egy ún. Praedigesta létezése mellett foglalt állást, amely már Iustinianus kora előtt összegyűjtötte és rendszerezte volna a főbb jogtudományi munkákat, és a kodifikációs bizottság már ennek segítségével készült el a végső összeállító munkával három év alatt.³⁵ A Praedigestát támogató nézetek ellenpólusaként születtek meg a XX. második felében az efféle előzmény létét - ha nem is élesen elutasító, de mindenképp jelentősen - kétségbevonó nézetek (Diódsi majd Honoré).³⁶ A szakirodalomban a mai napig sincs egységes álláspont arról, hogy létezett-e vagy sem egy összeállítás, amit a kodifikációt végző jogászok felhasználhattak.

³¹ Ti. Codex Gregorianus; Codex Hermogenianus; Codex Theodosianus.

³² Maga a törvénymű hasonló „technikával” és célzattal készült el, mint „a majd tíz év alatt megkomponált” (lényegesen kisebb joganyagot átfogó) Codex Theodosianus, így jogosan vetődik fel a kérdés, hogy vajon miként lehetséges ez. A Digesta összeállítása két „lépésben zajlott”: először szükség volt a jogtudósok műveinek összegyűjtésére és elolvasására, míg a második lépcsőfokot a jogtudósok munkáinak összeillesztése jelentette (Nemes 2017, 194). Iustinianus a Digestát a *Tanta* kezdetű rendelettel léptette hatályba. A törvénymű 50 könyvből (*liber*), ezen belül összesen 432 címből (*titulus*) áll. A címek tartalmazzák jogtudósi *fragmentumokat* („töredékeket”), amelyeknél feltüntették, hogy mely jogtudós, mely művéből származnak. A szövegeket úgy alkották meg, hogy mindegyik szöveg mind elméletileg mind gyakorlatilag szorosan kapcsolódjon egymáshoz (ld. a szakirodalomból pl. Maas 2006, 166).

³³ Földi — Hamza 2022, 96; Siklósi 2021, 65; Stein 2005, 50; Kaser 1967, 249; Von Liszt — Kaskel 1949, 47; Wieacker 1988, 302. és 306.

³⁴ Leibnizet megelőzően - mint az a szakirodalomban jól ismert - a glosszátorok majd a kommentátorok foglalkoztak a törvényművekkel, de legelőször csak a humanizmus ideje alatt került sor a ránk maradt kódexek megfelelő vizsgálatára (a Digesta esetében különösen a *Codex Florentinus* tanulmányozására). Az egész kérdéskörhöz ld. Stein 2005, 53-55, 64. és 67-71; Kaser 1967, 251; Von Liszt — Kaskel 1949, 51. A szerkesztők, akik összeállították a Digestát, azt az utasítást kapták, hogy az összegyűjtött töredékeket a megfelelő címek alatt tüntessék fel. Első ránézésre az elrendezés véletlenszerűnek tűnik, de Bluhme szerint valójában egy tudatos és jól meggondolt szerkesztés eredménye. (Erről részletesen később írok a 12. oldalon.) Ld. még Stein 2005, 50; Kaser 1967, 249; Wieacker 1988, 302.

³⁵ Földi — Hamza 2022, 96.; Siklósi 2021, 65; Kaser 1967, 250; Wieacker 1988, 310-311.

³⁶ Földi — Hamza 2022, 96.; Siklósi 2021, 65; Kaser 1967, 250; Wieacker 1988 310. és 312.

1.3. Kutatás-módszertan

Dolgozatomban nem arra keresem a választ, hogy létezett-e Praedigesta, hanem arra, hogy az egyes elméletek mennyiben járultak hozzá a Praedigesta-kérdés megválaszolásához, milyen módszerekkel igyekeztek pro vagy contra álláspontjukat kialakítani, és mennyiben sikerült tudományos mércével is kellően valószínű elméletet felállítaniuk a közvetlen primer források hiányában, s ennek során milyen problémákba ütközhetek. Munkám újdonságát tehát a kérdés tudománytörténeti vizsgálata adja, amelyre a hazai valamint a nemzetközi szakirodalomban - jelenlegi kutatásaim alapján és legjobb tudomásom szerint - mindeztidáig nem került sor.

A Praedigesta elméletekben kivétel nélkül közös, hogy a kérdés megválaszolásának nehézségét épp az adja, hogy nem áll rendelkezésünkre olyan forrás, amely alapján egyértelműen kiderülne, hogy létezett-e ilyen elő-digesta, mivel eredeti, ókori szövegek (primer források) nem állnak rendelkezésünkre. Az egyes nézetek közül a legelfogadottabbnak Diósdinézete számít, aki matematikai módszer alapján bemutatta be, hogy ennyi idő alatt is elkészülhetett a törvényt. Leszögezem, hogy bár a részletesebben tárgyalt nézeteken és hipotéziseken kívül vannak más Praedigesta-elméletek, de egyrészt a legnagyobb hatású elméleteket kívántam bemutatni, másrészt néhány elmélet nem éri el a tudományos szintet.

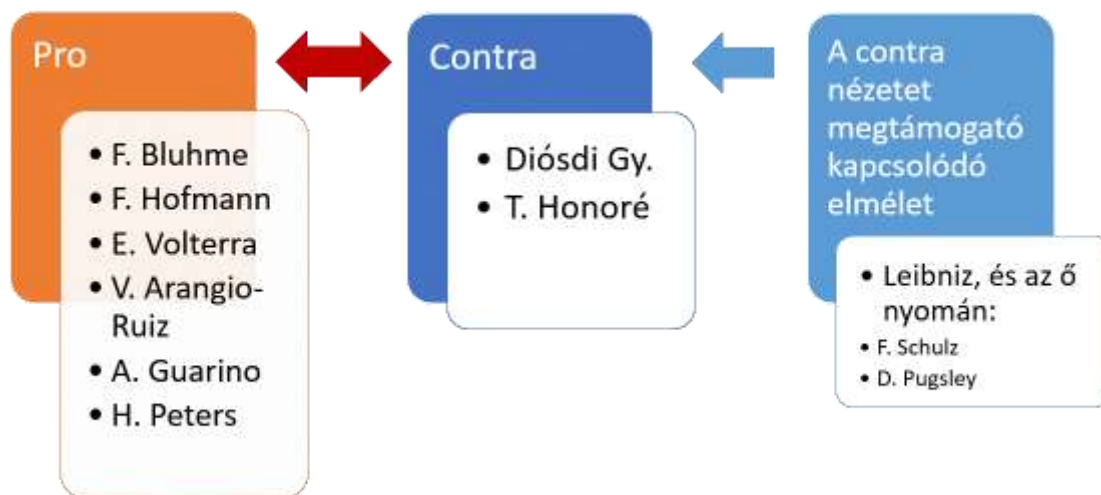
Először a Praedigesta mellett érvelők csoportját mutatom be, majd ezután térek rá a contra nézetet képviselőkre. A contra csoporton belül ismertetem Leibniz elméletét, akinek nézetei ennek a csoportnak az állítását erősítik. A kérdéssel kapcsolatos saját gondolataim megfogalmazása során építeni fogok a már kifejtett elméletek eredményeire.

Munkámban megkülönböztetem a primer forrásokat aszerint, hogy közvetlen vagy közvetett primer forrásokat jelentenek-e. Közvetlen primer forrásként értem azokat az ókori szövegeket, amelyek közvetlenül igazolhatnák a Praedigesta vagy bármilyen elő-digesta meglétét vagy annak felhasználását a kodifikációs folyamat során. Ehhez képest közvetett primer forrásként hivatkozom azokra az ókori forrásokra, amelyek valamilyen módon utalnak a kodifikációs folyamat menetére. A legtöbb ilyen forrást a kodifikációt - azon belül is a Digestát - bevezető rendeletek (*const. Deo auctore, Omnem, Tanta és Dedóken*) jelentik. Ugyanakkor a források e csoportját óvatosan kell kezelni, hiszen a propaganda részét képezték, ekként szándékos túlzások, felnagyítások és más irodalmi szövegekre jellemző szóképek valamint retorikai alakzatok tarkítják, nem mindig objektív tényeket közvetítve.³⁷

A témára tekintettel elsődlegesen a szekunder forrásokat vizsgálom, ezalatt értve a glosszátorok korától kezdődően ránk maradt valamennyi, a római joggal tudományos

³⁷ Nemes 2017, 187.

igényességgel foglalkozó munkát. Mivel - mint említettük - a Praedigesta-elmélet a XIX-XX. század „terméke”, így dolgozatomban is ezek kapnak elsődleges hangsúlyt, a közvetett primer források vizsgálatára csak egy-egy konkrét szerző elméletének elemzéséhez szükséges mértékig szorítkozom. Az egyes kutatók elméleteit időrendi sorrendben fogom vizsgálni: előbb a Praedigesta mellett állást foglalók, majd az azt cáfolni igyekvő kutatók elméleteit taglalom az 1. sz. ábrán láthatóak szerint.

1. számú ábra: A vizsgált elméletek a dolgozatban tárgyalt rendszere

Az elemzés célja, hogy az elméleteket egy lehetőleg objektív kritériumrendszer alapján mérhető módon tudjuk egymáshoz is viszonyítani abból a szempontból, hogy mennyiben sikerült meggyőző, tudományos mércével is kellően alapos elméletet felállítaniuk. A következő kritériumokat vizsgálom egy-egy elmélet kapcsán:

1. Először is miként kezelte a közvetlen primer források hiányát az adott nézetet kialakító kutató, azaz milyen módszerrel (pl. matematikai számítások; történeti tényekből levont következtetések; közvetett primer forrásokban talált utalások) igyekezett hipotézisét felállítani;
2. az alkalmazott módszer kellően racionális alapokon nyugszik-e (pl. figyelembe vette-e kellően a korabeli ókori viszonyokat (mint pl. a hangos olvasást, diktálást, írnoki munkát stb.);
3. mennyire meggyőző érveket használ a módszere nyomán felállított hipotézise bizonyítására (sikerült-e megnyugtatóan megválaszolni valamennyi problémás pontot), illetve az alkalmazott érvek kellőképpen igazolják-e a felállított elmélet helytállóságát.

A három kritériumot figyelembe véve fogom osztályozni az egyes tudományos nézeteket 51-100 % között (egy tudományos nézetnél alapvetés, hogy legalább 51%-ban valószínűsíthető legyen a felállított hipotézis), majd ennek alapján igyekszem megállapítani, hogy mely(ek) az(ok) a nézet(ek), amelyek leginkább megállhatják a helyüket, vagyis pontosabban egymáshoz mérve mennyiben képviselnek tudományosan „erős” nézeteket.

2. PRO NÉZETET ALKOTÓK CSOPORTJA

Mielőtt rátérek az elméletek bemutatására, szeretném kiemelni, hogy az alább elemzésre kerülő nézetek csak hipotézisek, amelyek éppúgy a pro, mint a contra csoportba tartozók, egymás eredményeit veszik alapul és használják fel annak érdekében, hogy sajátjukat igazolni tudják, illetve komoly kritikával is illetik egymást.

2.1. Bluhme elmélete: a *Massentheorie*

Bluhme ugyan nem a Praedigesta létezését taglalja, hanem azt, hogy milyen módszerrel állították össze a Digestát, és mi az egyes eltérések oka, mégis elméletének kialakítása közben vetődött fel a kérdés, hogy a kompilátorok dolgozhattak-e egy Praedigestából. Bluhme elméletének alapja, hogy négy ún. tömbbe (*Massen*) tagolja a *fragmentumokat*: *Sabinianus*, *Papinianus*, *Edictum*, valamint az *Appendix*.³⁸ A szerző zsenialitása abban rejlik, ahogy megvizsgálta és regisztrálta az egyes tömbökön belül az eltéréseket.

Bluhme elsőként mérlegelte annak a lehetőségét, hogy létezett-e egy előzetes terv, aminek alapján összeállították Digestát, ugyanis a kompilátorokról nem lehet tudni, hogy szisztematikus vagy történelmi összeállítást akartak-e csinálni.³⁹ Szerinte a szisztematikusság megállapításához az egyes *fragmentumok* tartalmának és a címek (*Inscriptionen*) sorrendjének, majd a hasonlóságok és különbségek vizsgálata szükséges.⁴⁰ A címek sorrendje alapján a kompilátorok három osztályba soroltak minden iratot, és magukat is három bizottságra osztották fel. A három tömb összeillesztésekor pedig egy sorrendet kellett kialakítaniuk a kompilátoroknak. Általában az a tömb került előre, amelyik a legtöbb *fragmentumot* tartalmazza,⁴¹ a bizottságok pedig úgy kivonatoltak, hogy az egymással tartalmilag azonos tartalmú iratok kivonatait ellenőrizhessék,⁴² majd ezt követően összehasonlíthassák azokat, hogy elkerülhessék az ismétlődéseket, az ellentmondásokat.⁴³ Miután ezt a kivonatoló munkát befejezték, ebből a három kivonat-csoportból állt össze végül a Digesta.⁴⁴

Ami az írások kivonatolásának rendjét és három tömbre való elkülönítését illeti, Bluhme szerint minden — a Digestához felhasznált — írás három osztályra vezethető vissza (ti. a *Sabinianus*, a *Papinianus* és az *Edictum* tömbre). Mindegyik osztályban az írások ugyanabban

³⁸ Bluhme 1820, 1.

³⁹ Bluhme 1820, 2.

⁴⁰ Bluhme 1820, 3.

⁴¹ Bluhme 1820, 93.

⁴² Bluhme 1820, 4.

⁴³ Bluhme 1820, 4.

⁴⁴ Bluhme 1820, 5.

a rendben követik egymást.⁴⁵ Bluhme felfedezte, hogy vannak külső jegyek (egyedi jellemzők), amelyek az osztályok esetén megfigyelhetők: azaz olyan írásokat tartalmaznak, amik a készítés első, másod- vagy harmadéveiben jelentek meg.⁴⁶ A második fő jegy, hogy az egyes tömbök között történelmi ellentéteket lehet felfedezni.⁴⁷ A harmadik, hogy az első rész a leggazdagabb a tényleges rendszerekben, a második a magyarázó kommentárookban, míg a harmadik a monográfiákban.⁴⁸

Bluhme szerint több tényezéből fakad az, hogy három munkacsoportra oszlottak a Digestát kivonatoló jogászok az anyagnak megfelelően. Először is a rövid idő miatt nem volt lehetséges, hogy ugyanazok a személyek az összes szöveget elolvashassák, illetve, hogy minden részletet mind a 17 kompilátor megvitathatta volna.⁴⁹ A kompilátorok személyisége nagyon fontos volt, mert szükség volt arra, hogy minden bizottságban legyenek teoretikusok és olyanok is, akik a gyakorlatból jöttek.⁵⁰ Így egy professzor volt minden egyes bizottságban a szakterületükhöz illeszkedő anyag átnézésére.⁵¹ A felosztás során figyelemmel voltak arra is, hogy a hasonló anyagok egy kézbe kerüljenek, amivel rendezettebbé és szabályosabbá vált az anyagok összeállítása, valamint ezzel is csökkentették az ismétlések lehetőségét.⁵² Ez azért is praktikus, mert hasonló munkákat könnyebb folyamatosan kivonatolni, mint az egymástól eltérő és más kezelést igénylőket.⁵³

Minden bizottságban először a nagyobb műveket kezdték kivonatolni.⁵⁴ Ennek oka az volt, hogy egyes írások szorosan összetartoztak más írásokkal, mivel azok függelékei voltak. Emiatt nem lehetett őket félretenni, mert félő volt, hogy kimaradnak, hiszen egy ideig ugyanazt a szerzőt követik.⁵⁵ Bluhme vizsgálatai során arra a megállapításra jutott, hogy a *fragmentumok*at valószínűleg összevetették a Codex Iustinianus törvénytömbjével, hogy elkerüljék az esetleges ismétléseket. A fennmaradó eltéréseket két típusra osztotta: (1) amelyek eltér az eredeti tömb rendjétől, (2) amely átlép a tömbök határán és eltérőekkel keveredik.⁵⁶ A

⁴⁵ Bluhme 1820, 8.

⁴⁶ Bluhme 1820, 11.

⁴⁷ Bluhme 1820, 12.

⁴⁸ Bluhme 1820, 12.

⁴⁹ Bluhme 1820, 14.

⁵⁰ Bluhme 1820, 19.

⁵¹ Bluhme 1820, 19. Amennyiben feltételezzük, hogy Tribonianus vezette az egyik bizottságot, akkor az a bizottság a legfontosabb, vagyis a *Sabinianus* tömbért felelős bizottság lehetett. Bluhme 1820, 20.

⁵² Bluhme 1820, 20.

⁵³ Bluhme 1820, 21.

⁵⁴ Bluhme 1820, 25.

⁵⁵ Bluhme 1820, 26.

⁵⁶ Bluhme 1820, 33.

második eset csak akkor jöhet szóba, amikor a három bizottság által kivonatolt szövegeket illesztették össze.

Bluhme a három tömb összeillesztésekor megkülönböztette a szándékos és a véletlen áthelyezéseket. A szándékos áthelyezésekre az ismétlések elkerülése végett volt szükség,⁵⁷ és ezekkel kapcsolatban Bluhme két szabályt állított fel: (1) a szándékos áthelyezések a Digesta első részében sokkal gyakoribbak, mint az utolsókban (talán mert sürgette őket az idő a munka befejezésére);⁵⁸ (2) a nagyobb fejezetekben ritkábbak voltak az áthelyezések, mint a kisebbekben (mivel a tömbök feldolgozása a terjedelem miatt nehézséget okozhatott).⁵⁹

Bluhme a véletlen áthelyezéseket is két csoportba osztotta: (1) a fő ok, hogy néhány korábbi kivonat nem megfelelő kategóriába került, és el kellett helyezni a még lehetséges megfelelő helyekre, amelyek elsősorban a fejezetek végét jelentette⁶⁰ (ebben a kategóriában még duplikátumok is vizsgálándók, hiszen nem tudjuk, hogy a kompilátorok nem szándékosan ismételték-e meg egyes részeket);⁶¹ (2) a második ok pedig, hogy ugyanannak a műnek különböző recenzióiból kerültek ki a kivonatok, és két kompilátorhoz is eljutottak.⁶²

A szándékos áthelyezésekről megállapítható, hogy sokkal gyakrabban történtek az egyes tömbök kivonatolása során, mint a tömbök egyesítésekor.⁶³ A három tömb összekapcsolásakor abból indulunk ki, hogy a szükséges módosításokat már egyenként elvégezték, és már csak a tömbök összehasonlítása maradt hátra.⁶⁴ A véletlen bejegyzések esetén el kell választani a függelékeket a rendezetlenségtől. A függelékek (kiegészítések, betoldások) többnyire az elsődleges kivonatoláskor keletkeztek, amikor első látásra még nehéz lett volna a megfelelő kategória kiválasztása, és az alaposabb átnézéskor változtattak ezen.⁶⁵ A rendezetlenségek pedig úgy keletkeztek, hogy minél nagyobb volt az egyes *fragmentumok* száma, annál messzebb kerülhettek az eredeti helyükről.⁶⁶ Bluhme az egyes tömbök vizsgálata során jött rá arra, hogy a bizottságok a kivonatolás módja alapján megkülönböztethetők egymástól.⁶⁷

⁵⁷ Bluhme 1820, 36.

⁵⁸ Bluhme 1820, 39.

⁵⁹ Bluhme 1820, 39.

⁶⁰ Bluhme 1820, 41.

⁶¹ Bluhme 1820, 53. A duplikátumokra az az egyszerű magyarázat is adható, hogy a munka ideje alatt érkeztek be egyes kéziratok, és később kivonolták őket, mint a többit (ld. Bluhme 1820, 61).

⁶² Bluhme 1820, 62.

⁶³ Bluhme 1820, 80.

⁶⁴ Bluhme 1820, 81.

⁶⁵ Bluhme 1820, 82.

⁶⁶ Bluhme 1820, 82.

⁶⁷ Bluhme 1820, 85.

A keveredések további oka lehetett, hogy a Nika-lázadás során felgyújtották a palotát, és a mentés közben összekeveredett iratokat már nem válogatták ismét szét, ekként született meg a negyedik, az *Appendix* tömb.

Összegezve tehát Bluhme nézetének lényege, hogy a bizottság az egyes címeket három csoportra osztotta fel, majd a műveket ennek alapján válogatták össze. Ezeken a kivonatokon belül pedig észrevehető, hogy azokat is rendszerezték úgy, hogy a szerzőktől vett *fragmentumok* egymás után sorba rendezték. Szerinte a plenáris üléseken állapították meg, hogy mely címhez mely kivonatot rendeljék, és ez alapján helyezték el *Digestában*. Napjainkban számos, fejlett eszközzel történt vizsgálat is egyre jobban ezt az elméletet igazolja mint legvalószínűbbet.

2.2. Hofmann elmélete: egységes munka

Hofmann a const. *Tantát*, valamint Bluhme elméletét megvizsgálva vezette le, hogy a munka elkészítése 530-tól 533-ig lehetetlen feladat lett volna.⁶⁸ Szerinte a kivonatolás során a bizottságoknak olyan munkamódszert kellett választaniuk, ami gyors, ugyanakkor biztosítja a fontos munkafolyamatok elvégzését.⁶⁹ Leszögezi, hogy a jogtudomány rendszerezése mellett Iustinianus célja volt a jogi oktatás megreformálása is.⁷⁰

Hofmann abban egyetért Bluhméval, hogy fel kellett osztani az anyagot,⁷¹ de abban szerinte Bluhme téved, hogy három bizottságról beszél: azt ugyanis egyetlen utalás, még a const. *Tanta* sem támasztja alá.⁷² Szerinte négy bizottságnak sokkal több értelme lett volna. Összesen 17 kompilátor vett részt a munkában, Tribonianusnak pedig vezetőként a császár mellett volt a helye, így nem tudott részt venni a gyűjtésben és a kivonatolásban. A megmaradt 16 kompilátort pedig aszerint érdemes négyfelé osztani, hogy minden csoportban egy jogtudós maradjon, aki az érdemi munkát végezte,⁷³ és aki erre az időre felmentést kapott az egyetemi munkája alól.⁷⁴ A mellettük lévő három-három jogász jobban ismerte a kialakult szokásokat és a joggyakorlatot, mint az inkább elméleti jogtudósok,⁷⁵ munkájukra tehát inkább ezért volt szükség.⁷⁶

⁶⁸ Iustinianus folyamatosan siettette a munkát, amit a const. *Tantában* is leírt (const. *Tanta* 24. §).

⁶⁹ Hofmann 1900, 46.

⁷⁰ Hofmann 1900, 52; const. *Tanta* §1.

⁷¹ Hofmann 1900, 64.

⁷² Hofmann 1900, 106.

⁷³ Hofmann 1900, 64.

⁷⁴ Vö. const. *Tanta* §9.

⁷⁵ Hofmann 1900, 64.

⁷⁶ Hofmann 1900, 79.

A Bluhme által felvázolt munkamódszert is kritizálja, mert Bluhme szó szerint veszi const. *Tanta* rendelkezéseit, holott azt fenntartásokkal kellene kezelni.⁷⁷ Hofmann nyomatékositja, hogy nem antológiáról, hanem egy olyan műről van szó, ami egyszerre törvénykönyv és tankönyv is.⁷⁸ Így elveti a csoportos munka lehetőségét is, mert szerinte egy könyvtárat nem lehet csoportokban kivonatolni, ahhoz az egész anyagra rá kellett látni.⁷⁹ A munka során tehát szerinte szerkesztőmunkára volt a legnagyobb szükség, főként arra, hogy a 300-400 éves jogtudósi munkákat a jelen kor igényeihez igazítsák: azaz a kompilátorok ebben az értelemben szerkesztők voltak.⁸⁰

Hofmann abból indul ki, hogy a posztklasszikus időszakban a jog hanyatlásnak indult, és az alkotói munka is csökkent, így az anyagot elkezdtek különböző kivonatokba gyűjteni.⁸¹ Mivel minden szakterületen születtek ilyen kompilációk, feltehető a kérdés, hogy miért ne születhettek volna a jogtudományi munkáknál is.⁸² Továbbá hivatkozik rá, hogy már II. Theodosiusnál is felvetődött egy jogtudományt összegző mű gondolata, így ha netán valóban készültek ehhez feljegyzések, amelyek fennmaradhattak, akkor azokat miért ne használták volna. Ezt igazolhatná, hogy a Digestában megtalálhatóak korábbi munkák maradványai.⁸³ Az azonban nehezíti a feltárást, hogy ezek az irományok nem kerültek nyilvánosságra.⁸⁴

Hofmann emellett leszögezi, hogy mivel három év állt rendelkezésre az anyag összeállításához,⁸⁵ maximum egy évet szánhattak (volna) az anyag összegyűjtésére,⁸⁶ ami meglehetősen kevésnek tűnik. Szerinte fizikailag lehetetlen, hogy ennyi idő alatt annyit dolgozzanak, mint amennyire szükség lett volna. A bizottság jogászai továbbra is vittek peres ügyeket, így kevésbé tudtak elszakadni gyakorlati teendőiktől, ami hátráltatta ezt a munkát.⁸⁷

Hofmann szerint a kontinuitás törvénye nem hagyható figyelmen kívül,⁸⁸ és mivel történelmi illetve joganyag tekintetében elég hiányosak a forrásaink ebből az időszakból, a

⁷⁷ Hofmann 1900, 74.

⁷⁸ Hofmann 1900, 77.

⁷⁹ Hofmann 1900, 77.

⁸⁰ Hofmann 1900, 78.

⁸¹ Hofmann 1900, 90. Ebben az időszakban a jogászai óvatosság veszített alkotó erejéből, és más szakterületeken is a kompilációk összegyűjtésére helyeződött a hangsúly (Bluhme 1820, 359). Ld. Hofmann 1900, 90.

⁸² Hofmann 1900, 91. Kritizálja Bluhmét, hogy ezt miért nem ismerte fel. Ugyanis maradt fent bizonyíték, hogy voltak olyan kompilált szakirodalmi részek, amelyek a bizánci időkig elérhetőek voltak, ilyen például Cyrillus bejrúti professzor munkássága, aki Ulpianus *Edictum*-kommentárját és Papinianus szakvéleményeinek gyűjteményét (*Responsorum libri XIX*) tanulmányozta. Hofmann 1900, 95.

⁸³ A Cyrillus eset Hofmann számára meggyőző érvelést jelentett, hiszen erre alapozza azon feltételezését, hogy használhattak a kompilátorok segítő anyagokat, korábbi kivonatok. Ehhez ld. Hofmann 1900, 95-96. és 98.

⁸⁴ Wenck és Huschke az ún. vatikáni *fragmentumok* utal e kérdésben. Ld. Hofmann 1900, 97.

⁸⁵ Hofmann 1900, 73.

⁸⁶ Hofmann 1900, 98.

⁸⁷ Hofmann 1900, 64.

⁸⁸ Hofmann 1900, 89.

Digesta összeállításának megítélése is sokkal nehezebb feladat.⁸⁹ Hofmann erős kritikát fogalmaz meg, mikor kijelenti, hogy Bluhme, elődei és követői hatalmas hibát követtek el, amikor egy történelmi folyamatot anakronisztikus módon kezeltek, és nemcsak a történelmi analógiát és a kontinuitást hagyták figyelmen kívül, hanem a kompilálás helyszínét, időpontját, politikai viszonyait, a tudomány és a közfelfogás adott (korszakra jellemző) helyzetét sem vették figyelembe.⁹⁰ Szerinte Bluhme nem a VI. századi viszonyokból indult ki, hanem a saját korából és a XIX. századi német tudósokból.⁹¹

Hofmann szerint tehát a négy professzor végezte a munka nagyobbik részét, mert nekik volt a legtöbb idejük, másrészt ők voltak erre a feladatra a legalkalmasabbak.⁹² Tribonianus szerepe kiemelkedően fontos volt, de ő sem volt jelen minden egyes munkafolyamatnál, főleg nem a gyűjtésnél.⁹³ Biztosan hozott döntéseket nehéz kérdések esetén, és valószínűleg többször is beleavatkozott a munka menetébe, valamint tanácsokkal látta el a kompilátorokat, de hivatali rangja és a császár körüli teendői is elvonták ettől a munkától.⁹⁴ Hofmann hangsúlyozza, hogy nem ismerjük a szerkesztők tulajdonságait, csak általánosságban tudjuk gondosságukat megítélni. A bizánci romlottság⁹⁵ azonban közismert tény ebben a korszakban,⁹⁶ ekként talán a sok ismétlődés oka is jóval prózaibb, mint amit Bluhme feltételez, azaz sokkal inkább a fegyelem hiányának tudható be.⁹⁷

Az 531-532 közötti időszak sem volt ideális időpont, miként azt Hofmann által felsorakoztatott történelmi tények is igazolják,⁹⁸ így Tribonianust pozíciójának megtartása, a kompilátorokat az égető napi szintű problémák kötötték le inkább, mint a Digesta szerkesztése.⁹⁹ Az 532-es Nika-lázadás nyilvánvalóvá tette a munka bizonytalanságát, és nemcsak Tribonianus, de a császár élete is hajszálon függött.¹⁰⁰

⁸⁹ Hofmann 1900, 89.

⁹⁰ Hofmann 1900, 100.

⁹¹ Hofmann 1900, 100. A bizottság a következő tagokkal működött: 4 professzor, 11 ügyvéd és 2 miniszter. Hofmann 1900, 100.

⁹² Hofmann 1900, 101; const. *Tanta* §9.

⁹³ Hofmann 1900, 101.

⁹⁴ Hofmann 1900, 101.

⁹⁵ Amit Iustinianus történetírója, Prokopios is részletesen taglal *Historia arcana* című munkájában (vö. Prokopios, *Hist.* 7, 1-42).

⁹⁶ Hofmann 1900, 102.

⁹⁷ Hofmann 1900, 103.

⁹⁸ Hofmann 1900, 104.

⁹⁹ Hofmann 1900, 104.

¹⁰⁰ Hofmann 1900, 105. Amennyiben a kompilátorok a palotában dolgoztak, és kinéztek az ablakon, akkor éppen azt láthatták, hogy a palota egy része lángokban áll, a császár, valamint a kodifikáció megtervezőjének élete is hajszálon függ. A római légiók azonban véresen levertek a lázadást, így folytatódhatott a munka.

Hofmann elveti azt a feltételezést, hogy a munkát nagymértékben felosztották volna, mert a három albizottság inkább lassította, mintsem gyorsította volna a munkát.¹⁰¹ Szerinte egy könyvet egy ember tud megfelelően kivonatolni,¹⁰² hiszen amennyiben a VI. századra modern analógiát használunk, a Bluhme által elképzelt módszert a legegyszerűbben cetlik segítségével tudták volna megvalósítani. Ezeket szabadon tudták volna kivenni vagy áthelyezni, de mivel kb. 9000 *fragmentum* található a Digestában, elképzelhetetlen mennyiségű anyagot kellett volna használniuk ehhez a „lábjegyzeteléshez”.¹⁰³

Hofmann szerint Bluhme tehát a történelmi tények és bizonyítékok nélkül következtetett a három tömbre, a bizottságokra és a kompilálás módjára.¹⁰⁴ A *fragmentumok* bizonyos sorrendje a tömbök nélkül is egyszerűen magyarázható szerkesztői döntéssel.¹⁰⁵ Önmagában a három tömb alapján pedig továbbra sem lehetne egyéb bizonyíték hiányában következtetni a három bizottságra.¹⁰⁶ Bluhme érdeme elsősorban a hatalmas gyűjtőmunkában mutatkozik meg valamit, hogy a *fragmentumok*ban és a címekben előforduló jelenségeket nagyon alaposan tanulmányozta és regisztrálta.¹⁰⁷

2.3. Volterra elmélete: az egyetlen hiteles forrás

Volterrát is foglalkoztatta az a gondolat, hogy miként került sor egy ilyen nagy volumenű mű¹⁰⁸ megalkotására, amelynek a keletkezése a mai napig nem tisztázott a szakirodalomban.¹⁰⁹

¹⁰¹ Hofmann 1900, 99.

¹⁰² Hofmann 1900, 110.

¹⁰³ Hofmann 1900, 111.

¹⁰⁴ Hofmann 1900, 113.

¹⁰⁵ Hofmann 1900, 114.

¹⁰⁶ Hofmann 1900, 114.

¹⁰⁷ Hofmann 1900, 116. Mivel Bluhme nézete számított elfogadottnak, Hofmann szerint ez meggátolt másokat abban, hogy kifejthessék e kérdéskörrel kapcsolatos elméletüket. Hofmann a kompiláció általános karakterisztikájáról alkotta meg sajátos álláspontját. Bluhme szerint egy egész könyvtárat „kirámoltak” a kompilátorok, és az összes, a Digesta elkészítéséhez szükséges anyagot „összehordták”, és azt különböző helyeken elszortírozták. Így egyidejűleg több ponton folyt a munka, amit kivitelezhetetlennek tart Hofmann. Ráadásul értelmetlen lenne, hogy egy egész könyvtárat rögtön nekiálltak kivonatolni, különösen, hogy egyes írások csak akkor kerültek a kompilátorok kezébe, amikor az adott anyag sorra került. Az sem lehetséges szerinte, hogy mind az ötven könyvre egyetlen átfogó sablont készítettek volna, ami alapján folytathatják a munkát. A munka megosztása kapcsán Hofmann arra jut, hogy egy előkészített anyag alapján történhetett maga az összeállítás. Ld. Hofmann 1900, 117-126.

¹⁰⁸ Az ezt elrendelő császári utasításban az *omne ius* kitétel található. Ez a teljes jogtudományt jelentené, de tudjuk (elsősorban Honoré foglalkozik vele munkáiban, így például [Honoré (1973/1974)]), hogy ez azt jelentette, hogy adott esetben a Digestába az idézési törvény (*lex citationis*) által hatályon kívül helyezett jogtudósi feljegyzések is felvehetőek. Fontos kérdés tehát, hogy az *omne ius* miként értelmezendő. Két lehetséges választ lehet adni erre a kérdésre: vagy a *lex citationis* utáni összes jogtudományi munkát, valamint az idézési törvény által leszűkített műveket kell alatta érteni, vagy pedig az egész római jogtudományt jelenthette. A const. *Tanta* rendelkezései és a szakirodalom is a második állítást támasztja alá. Ld. ehhez Nemes 2018, 272-284.

¹⁰⁹ Volterra 1967, 77.

Kiemeli, hogy rengeteg az egymásnak ellentmondó hipotézis, amelyek között nehéz eligazodni és olykor megtévesztőek lehetnek.¹¹⁰

Volterra alapvető kiindulópontja a Digestát hatályba léptető, *Tanta* kezdetű bevezető rendelet volt, hiszen más források híján csak erre támaszkodhatott.¹¹¹ Volterra leszögezi, hogy számos kutató kiemelte már, hogy az idő rövidségére tekintettel nem lehetett elkészíteni a Digestát anélkül, hogy az előkészítő munkálatok egy részében korábbi gyűjtemények segítségével ne folyamodtak volna.¹¹² Iustinianus személyesen nem irányította a munkálatokat¹¹³, hanem Tribonianust bízta meg azzal a feladattal, hogy komponálja meg a művet,¹¹⁴ ez a munka viszont merőben más volt, mint bármely más jogi szöveg megalkotása. A Codex Iustinianust a korábbi kódexek nyomán állították össze, ekként a császári rendeletek összegyűjtésénél maximálisan támaszkodhattak megelőző gyűjteményekre, ami pedig az Institutionest illeti, Gaius munkája alapvető mintaként szolgált ennek elkészítésében.¹¹⁵

Iustinianus 530-ban a const. *Deo Auctore* útján rendelte el, hogy a kompilátorokból álló bizottság készítse el a Digestát, amelynek a munkálatait 530-ban kezdték meg. 2000 feljegyzés és kb. hárommillió sor felhasználásával készült el a törvénytű.¹¹⁶ A problémát Volterra abban látja, hogy 530-tól 533-ig mindösszesen négy év telt el, amely idő álláspontja szerint nagyon kevés, mivel a jogtudói munkák összegyűjtése, kivonatolása, majd összeillesztése sok időt vett igénybe.¹¹⁷ Volterra ezzel kapcsolatban a szakirodalomból — a vele párhuzamosan alkotó — Guarino nézetét idézi, aki szintén osztja azt a véleményt, hogy létezhetett egy, a Digestát megelőző gyűjtemény, amelyből a kompilátorok dolgoztak.¹¹⁸ Iustinianus *mandatuma* továbbá utasítást adott a kompilátoroknak, hogy frissítsenek a szövegeken, ahol kell, és azokat a részeket, amelyek már nem felel meg a korszak kihívásainak, hagyják el.¹¹⁹

Volterra is felhívja a figyelmet, hogy mivel nincs elegendő forrásunk a Digesta keletkezésével kapcsolatban, ezért alakult ki egy olyan hipotézis, miszerint létezhetett egy Praedigesta.¹²⁰ Ő már egy régóta fennálló szakirodalmi vitához csatlakozik, kiemelve, hogy

¹¹⁰ Volterra 1967, 89.

¹¹¹ Volterra 1967, 77.

¹¹² Volterra 1967, 81.

¹¹³ Nemes 2017, 203. Honoré külön kiemeli, hogy azért Tribonianust bízta meg Iustinianus a feladattal 529-ben, mert ő volt a legalkalmasabb a munka elvégzésére. Ld. Honoré 1973, 870.

¹¹⁴ Volterra 1967, 81.

¹¹⁵ Volterra 1967, 81.

¹¹⁶ Volterra 1967, 82.

¹¹⁷ Volterra 1967, 82. Fontos megemlíteni, hogy a Nika-lázadás idején a feljegyzéseket „menteni kellett”. A Bluhme szerint ekkor létrejött Appendix tömegre jellemző, hogy rendezetlenül tartalmazza a jogtudói feljegyzéseket, amelynek magyarázata ebben kereshető. Ld. Honoré 1978, 171.

¹¹⁸ Volterra 1967, 82. Guarino 1968, 448.

¹¹⁹ Volterra 1967, 83.

¹²⁰ Volterra 1967, 84.

Bluhme, Hofmann, Arangio-Ruiz és Guarino is azért kezdtek el foglalkozni a témával, mert az idő rövidege ellenére elkészült hatalmas munka valamiképpen magyarázatra szorult.¹²¹ A Praedigesta létét elfogadó nézetekben mindig közös pont, az időtényező, ti. hogy kevés volt négy év a Digesta elkészítésére, másrészt pedig a források hiányában ismeretlen a kompilátorok pontos munkamódszere. Ezért a fent említett szerzők mind egy gyűjteményben látják a megoldást, amely segítséget nyújtott a munkafolyamatok során.

Volterra nagy figyelmet szentelt annak a ténynek, hogy a munka elsősorban a jogi egyetemeken készült, és a korszak két legkiemelkedőbb iskolájában zajlottak az egyes munkafolyamatok. A korszakban a két leghíresebb jogi iskola a Berytosban és a Constantinopolisban működő két iskola volt.¹²² Mivel jogi szövegekkel, azok interpretációjával elsődlegesen az egyetemeken foglalkoztak „tudományos jelleggel”, valamint a kompilációt legnagyobb részben az egyetemeken oktató jogtudósok végezték, ekként itt készültek el kodifikáció alapját képező munkálatok is.¹²³ A kompilációt végző jogászok a császári rendelet utasításának megfelelően egyetértésben dolgozták fel nemcsak a klasszikus jogtudósok műveit, hanem a klasszikusok előtt alkotók munkáit és a posztklasszikus jogtudósok műveit is.¹²⁴

Volterra arra keresi a választ, hogy a Digesta keletkezésével kapcsolatos hipotézisekkel szemben, milyen objektív adatokra tudunk támaszkodni,¹²⁵ de tudatában volt annak, hogy a közvetlen primer forráshiány miatt elmélete csak egy hipotézis.¹²⁶

Ezt követően rátér annak elemzésére, hogy mely jogtudósi műveket használták fel, és azok a birodalom keleti vagy nyugati részéből származnak-e.¹²⁷ Meghatározza azokat a jogtudósokat, akik belekerültek a Digestába, elsősorban az öt remek jogászt. A korábbi gyűjtemények közül a Codex Theodosianust is elemzés alá veti, hiszen ez a mű egészen biztosan keleten keletkezett, így a keleti iskolák végezték az összeállító munkát.¹²⁸ Két fontos töredéket emel ki kutatásai során: a *Sinai* és *Fábián* formulát, amelyeket szintén felhasználhattak.¹²⁹ Volterra további érvként hozza fel, hogy Iustinianus tevékenysége előtt nem volt pontosan rendszerezett a joganyag, így a zűrzavaros feljegyzések, pontatlan fogalmak

¹²¹ Volterra 1967, 85.

¹²² Volterra 1967, 86.

¹²³ Volterra 1967, 86.; Honoré nem ért egyet ezzel a nézettel, hogy az egyetemeken zajlott a teljes munka, de egyes munkafolyamatok szerint is folyhattak az egyetemeken is. Honoré szerint viszont a kompilátorok a császári palotában dolgoztak. Ld. Honoré 1973, 883.

¹²⁴ Volterra 1967, 86.

¹²⁵ Volterra 1967, 87.

¹²⁶ Volterra 1967, 87. Volterra a Praedigesta mellett érvelt, de nem zárkózott el azon hangok elől sem, amelyek szerint nem létezett a Praedigesta.

¹²⁷ Volterra 1967, 88.

¹²⁸ Volterra 1967, 88.

¹²⁹ Volterra 1967, 88.

és a rendszerezett joganyag hiánya tovább erősíti bennünk azt az elméletet, hogy lehetett egy olyan gyűjtemény, amelyből a kompilátorok dolgozhattak.¹³⁰

Szintén kiemeli, hogy a Digesta összeállítását nehezítette a Nika-lázadás, valamint az egyes jogtudósok közötti ellentétek, így szerintem eléggé szűkös az a négy esztendő, amely alatt mégis megvalósult a Digesta összeállítása, bár kétségtelen, hogy Iustinianus a legjobb embert bízta meg Tribonianus személyében, aki az egész munkafolyamatot a fentiek ellenére is sikeresen véghez vitte.¹³¹ Tribonianus a megfelelő embereket kérte fel az egyetemekről, hogy a munkát megvalósíthassák:¹³² köztük Theophilust és Dorotheust neves jogtudósokat is.

A kodifikáció egy másik célját Iustinianus a const. *Omnem*ben meghirdetett oktatási reformban látta, ekként rendelte elkészíteni az institúciókat is II-III. századi jogászok műveiből.¹³³ Emellett a Digesta és a Codex Iustinianus is tananyagként¹³⁴ vett részt az oktatásban a rendelet tanúsága szerint.¹³⁵ Volterra külön elemzi a Tanta 17. §-át is,¹³⁶ mivel ez a forráshely a *fragmentumok* eredetével foglalkozik, jelezve azok kétséges és alapos átnézésre szoruló voltát. Volterra egész gondolatmenetét a kodifikációt bevezető rendeletekre — különösen a const. *Tanta*ra — alapozza, mivel azok számos lényeges információt tartalmaznak, amelyek a hipotézis felállításához jó kiindulási alapként szolgáltak,¹³⁷ alapozza, és kizárólag ezeket kezeli hiteles forrásként elemzése során. Összegezve tehát, Volterra a bevezető rendelték közül kiemelve a const. *Tanta* segítségével igyekszik érveit felvonultatni amellelt, hogy létezett egy Praedigesta. Ugyanakkor egyetlen közvetett forrásra alapozni azért is problémás, mert épp a *Tanta* kezdetű bevezető rendelet egy fenntartásokkal kezelendő forrás, hiszen Iustinianus irodalmi propagandaként is felhasználta.¹³⁸

¹³⁰ Volterra 1967, 88.

¹³¹ Volterra 1967, 95.

¹³² Volterra 1967, 96.

¹³³ Volterra 1967, 97.

¹³⁴ A kérdéshez ld. részletesen Nemes 2018, passim.

¹³⁵ Volterra szerint az *omnem* melléknév használata is a tanítási szabadság azon korlátjára utalhatott, amelyet az egységes joggyakorlat érdekében állítottak fel, tekintettel különösen arra, hogy Iustinianus a bevezető rendeletben megtiltotta, hogy a Digestát bármiféle jegyzettel lássák el, amely rendelkezés a const. *Tanta*ban a Digesta tekintélyét erősítette. Ld. Volterra 1967, 97-99.

¹³⁶ Vö. const. *Tanta* 17. §: ... *Sed huius operis conditores non solum ea volumina perlegerunt, ex quibus leges positae sunt, sed etiam alia multa, quae, nihil vel utile vel novum in eis invenientes, quod exceptum nostris digestis applicarent, optimo animo respuerunt.* Ie. ... De e műnek létrehozói nem csak azokat a köteteket olvasták el, amelyekből a szabályokat vették, hanem sok másikat is, amelyekben nem találtak sem célravezetőt, sem újat, amit Digestánkba felvéve alkalmazhatnak, kiváló megfontolással elvetették. (Ford. Nemes Szilvia, ld. 1. lábjegyzet.) Az elemzést ld. Volterra 1967, 90-91.

¹³⁷ Volterra 1967, 90.

¹³⁸ Vö. Nemes 2017, 187-188.

2.4. Guarino elmélete: a három elő-digesta

Guarino állítása szerint a Digesta „ötlete” már korábban megszületett Iustinianus fejében, de szüksége egy alkalmas „kivitelezőre”, akit Tribonianus személyében talált meg. Guarino írásában többször is hangsúlyozza, hogy a források hiányára tekintettel elmélet, szintén csak egy hipotézis lehet.¹³⁹ Guarino az összeállításra rendelkezésre álló időtartamot 529 végétől 533 végéig állapítja meg, amely magával vonja az ismert kérdést, hogy miként sikerült ilyen rövid idő alatt befejezni ezt a művet, ha számba vesszük a 2000 jogtudósi feljegyzést és a hárommillió sort, amihez a kompilátoroknak négy éven át napi 25 órát kellett volna dolgozniuk.¹⁴⁰ Felmerül a kérdés, hogy vajon milyen módszert alkalmaztak, milyen támogatást kaptak a kompilátorok, és vajon milyen megtevesztések történtek.¹⁴¹ Guarino a problémákat hat posztulátumra osztja, és ezeken keresztül vezeti le elméletét, amit felhasznál más elméletek hibáinak a kimutatására is.

Az első posztulátum szerint a const. *Tanta* alapján a tribonianusi bizottság tagjai igazi munkát végeztek, amivel adaptálták a klasszikus jogtudományt.¹⁴² Ez ugyan elfogadható, de azt az indifferens munkát, hogy a biztosok ezeket adaptálják a korabeli törvényekhez és beillesszék a Digesta könyvei és címei rendszerébe, Guarino már nem tartja elvégezhetőnek. A második posztulátum szerint a munka négy év alatt emberileg nem volt kivitelezhető. A harmadik posztulátum alapján a Pandekták általános rendszere olyan, mint az *edictum perpetuum*-é vagy mint a klasszikus jog *libri ad edictum*-oké. A negyedik posztulátumban kifejti, hogy a Digestában megjelenő jogtudományi anyagok jól megkülönböztethetően és azonosíthatóan négy tömbből erednek. A négy tömb a következő: *Sabinianus*, *Edictum*, *Papinianus* és egy kis függelék (*Appendix*). Az ötödik posztulátum szerint minden egyes Bluhme-féle tömb jogtudományi anyaga a Digesta minden anyagára vonatkozik. A hatodik posztulátum szerint pedig a szerzők és művek Indexét csak a Digesta kompilálása után készítették el.¹⁴³

Guarino Bluhme elméletét megvizsgálva arra jut, hogy az albizottságoknak hiába volt kevesebb munkájuk, ha a szükségesnél kevesebb idő állt rendelkezésükre. A három külön

¹³⁹ Guarino 1968, 417.

¹⁴⁰ Guarino 1968, 419-420. Volterra már említi a napi 25 órás munkára vonatkozó információt, amelyet Guarino csak egy évvel később tárgyalt, ekként a két szerző ebben azonos álláspontot volt. Ld. Guarino 1968, 420.

¹⁴¹ Guarino 1968, 420; Guarino is visszatér Schulz feltevéséhez, aki azt állította, hogy a kompilálás úgy történt, ahogy azt Iustinianus elbeszéli a bevezető rendeletekben, de Guarino ezt valószínűtlennek tartja. Schulz radikális álláspontja szerinte jó kiindulópont, de a többi elmélethez (Bluhme vagy Hofmann) hasonlóan kritizálható, mert meglátása szerint az egyes elméleteket megalkotók néha túlságosan eltávolodtak a valóságtól. Ld. Guarino 1968, 420.

¹⁴² Guarino 1968, 421.

¹⁴³ Ezt megerősíti a const. *Tanta* 20. § is. Ld. ehhez Guarino 1968, 421-424.

bizottság léte magában hordozta azt a veszélyt, hogy mivel nem látták egymás munkáját, ezért azt sem tudhatták, hogy felhasználták-e már az adott jogtudósi véleményt vagy sem. Így a hibák kiszűrése miatt gyakran kellett volna ülésezniük, ami lelassította volna a munkát, így a munkamegosztás Bluhme általi felvetését, sőt elméletét is elveti.¹⁴⁴

Guarino három tömb, azaz három praedigesta létezését állítja.¹⁴⁵ Megjegyzi, hogy elmélete minden általa felsorolt posztulátumnak megfelel, és ez jelenti a különbséget a többi elmélettel szemben, hiszen az általa számba vett teóriák nem felelnek meg maradéktalanul a felállított posztulátumoknak, bár megjegyzi, hogy állítása első ránézésre ellentmond az az első posztulátumnak, de szerinte Iustinianus állítását valósnak kell elfogadni, amikor arról beszél, hogy 2000 jogtudósi feljegyzést használtak fel.¹⁴⁶ A három Praedigesta, amiről Guarino beszél, megfelelnek a Bluhme által meghatározott három tömbnek.¹⁴⁷ Saját elméletével kapcsolatban három negatívumot is kiemel: (1) nem beszélhetünk a keleti posztklasszikus jogi iskolákban említhető tevékenységéről; (2) egyetlen forrás sem utal a három praedigestára; (3) ezek túlságosan is hasonlítanak a három bluhmeiánus tömbre.¹⁴⁸ Végezetül összegyűjti, hogy melyek a pozitív jelek, amelyek alátámasztják az elméletét: (1) az első, hogy nem Iustinianustól származik a Digesta ötlete, hanem már II. Theodosius idejében is létezett;¹⁴⁹ (2) a másik a Digesta görög szummázata tézis, amely szerint a munka a Iustinianus előtti időkből származó görög fordítások átdolgozásával kezdődött, és a Digesta tulajdonképpen egy végleges formája egy már régóta tartó kompilációs tevékenységnek.¹⁵⁰ Guarino szerint tehát a nem egy, hanem egyenesen három Praedigesta volt, amelyek az idők folyamán változtak.¹⁵¹

¹⁴⁴ Guarino 1968, 421-430. Emellett elismeri Bluhme munkáját és zsenialitását. Guarino a Praedigesta létezésének bizonyítására két kutató, Arangio-Ruiz és Albertario elméletét is felhasználja, hogy sajátját alátámassza. Arangio-Ruiz az *Omnem* kezdetű rendeletben kifejtett keleti iskolák tanulmányi tárgyairól szóló tézisből indult ki, és a *Tanta* kezdetű bevezető rendelet rendelkezéseit elemezte elsődlegesen. Szerinte a jogi iskola kompilációit használhatták fel a Digesta elkészítéséhez, de Guarino elutasítja Arangio-Ruiz álláspontját, mert az az 5. posztulátummal áll szemben. Albertario szerint a kodifikációt végző biztosok egy korábbi iskola és a gyakorlat igényeire készített magánkompilációt használtak, ami az *Edictum perpetuum* rendszere alapján volt elrendezve. A két nézetet jelen dolgozatban sajnos nem áll módomban ismertetni a szakirodalom magyarországi hozzáférhetősége kapcsán felmerült akadályok miatt, így másodhivatkozásként említem jelen dolgozatban, és majd egy későbbi munkában fogom részletes elemzést követően feldolgozni. Ld. a kérdéshez Guarino 1968, 433. és 436; ld. továbbá Diódsi 1971, 187-189 és ott hivatkozott szakirodalom.

¹⁴⁵ Guarino 1968, 440. Guarino leszögezte, hogy az általa javasolt három Praedigesta nem összekeverendő a pre-iustinianusi iskolákban oktatási céllal használt kompilációkkal. Ld. ehhez Guarino 1968, 453.

¹⁴⁶ Guarino 1968, 441. és 443.

¹⁴⁷ Guarino 1968, 442.

¹⁴⁸ Guarino 1968, 444.

¹⁴⁹ Guarino 1968, 448.

¹⁵⁰ Guarino 1968, 448.

¹⁵¹ Guarino 1968, 452.

3. CONTRA NÉZETET ALKOTÓK CSOPORTJA

Mielőtt a Praedigesta-elméleteket cáfolni igyekvő kutatók elméleteit is megvizsgálom, ki kell emelni, hogy ezeket az a Leibniz óta a szakirodalomban „dúló vita” támasztja alá, amely azt a kérdést feszegeti, hogy kodifikációról vagy kompilációról (sőt egyes nézetek — így Diósdí¹⁵² — szerint egyenesen antológiáról) van-e szó.

3.1. Rövid exkurzus: Leibniz elmélete

A szakirodalomban elsőként a polihisztor Leibniz feszegette a kérdést, miszerint a iustinianusi törvényt nem tekinthető kodifikációs műnek.¹⁵³

Leibniz szerint a rómaiak egy tisztán logikai rendszernek gondolták a jogot és az a rendszer, amit felépítettek, egy kerek egész zárt rendszert alkot.¹⁵⁴ Kiemeli ebből a iustinianusi törvényt, amiben a rendszerhez képest szokatlanul sok a hiba.¹⁵⁵ Leibniz azért nem nevezi ezt a művet kodifikációnak, mert lényeges eltérések vannak a iustinianusi törvényt és a mai kodifikációs technikák között, emiatt modern értelemben nem lehet kodifikációnak tekinteni ezt a munkát.

Először is sok fölösleges elem található a szövegben, amelyeket hézagok követnek, és így nem alkotnak egységes zárt rendszert.¹⁵⁶ Másodszor pedig a homályos és egymásnak ellentmondó szabályok a törvény használatát nehezítik.¹⁵⁷ Egyes *fragmentumok* rossz helyen vannak feltüntetve, amit egy kodifikált törvényben elképzelhetetlen hibának számítana. Egy kodifikált törvényben nem lehetnek egymásnak ellentmondó mondatok, és az ismétlések is problémát jelentenek, hiszen nem tudjuk, hogy tudatosan ismételték-e valamit vagy sem. Ha azok a véletlen művei, akkor hibának számítanak, ami egy kódexnél nem történhet(ne) meg.¹⁵⁸

Másrészről azonban a const. *Tanta* szerint Iustinianus parancsba adta az elavult szövegek frissítését, és az idejét múltak elhagyását.¹⁵⁹ Ne feledkezzünk meg a kommentálási tilalomról sem, ami szintén a hibák kiszűrését¹⁶⁰ és az ellentmondásmentességet szolgálta (volna).¹⁶¹ E tények alapján viszont nem nevezhető a munka pusztán kompilációnak sem, főleg ókori viszonylatban, mert ezek az utasítások egy jól megszerkesztett a kor szelleméhez igazodó

¹⁵² Diósdí 1971, 202.

¹⁵³ Földi — Hamza 2022, 98; Siklósi 2021, 60.

¹⁵⁴ Stein 2005, 140.

¹⁵⁵ Stein 2005, 140.

¹⁵⁶ Stein 2005, 141.

¹⁵⁷ Stein 2005, 141.

¹⁵⁸ Földi — Hamza 2022, 98; Siklósi 2021, 60; Boóc 2001, 235-236.

¹⁵⁹ Vö. const. *Tanta* §10.

¹⁶⁰ Boóc 2001, 232.

¹⁶¹ Boóc 2001, 236.

törvénykönyvre utalnak. A kérdést persze nem lehet ennyivel rendezni, hiszen a Digesta Ansum szavaival élve „a jogtörténet egyik legkülönösebb és leghatalmasabb törvényhozói vállalkozása”.¹⁶²

Iustinianus idejében jogbizonytalanság uralkodott, így szükség volt egy olyan kodifikált jogra, amelyet az egész birodalomban tudnak használni.¹⁶³ A munkamódszert azért érdemes vizsgálni, mert minél absztraktabb, minél kifinomultabb, annál inkább kodifikációnak nevezhető ez az alkotás.¹⁶⁴ Ha az ismétlések tudatosak, akkor a kivonatolást végző kompilátorok hangsúlyozni szerették volna egy-egy rész fontosságát, ha pedig az anyagot összeszerkesztő kompilátorok véletlenül ismételték meg valamit, akkor az a munkafolyamat módszerével magyarázható. Az azonos titulus alatt található ismétlés pedig egyértelműen titkári hiba.¹⁶⁵ Ansum szerint így a iustinianusi törvénymű nem felel meg egy mai kodifikáció kritériumainak.¹⁶⁶

A kodifikáció fogalmára egyébként is nehéz definíciót adni, egyes kérdésekben pedig a iustinianusi törvénymű nem felel meg a fent említett feltételeknek.¹⁶⁷ Vizsgálni lehet a jog megismertetésének szándékát is, amelynek messzemenőkéig megfelel a iustinianusi törvénykönyv. Közérthetőségét magyarázza, hogy Iustinianus az örökkévalóságnak és a polgároknak szánta művét.¹⁶⁸

Végeredményben Ansum és Leibniz azért nem nevezi a munkát kodifikációnak, mert a kompilátorok nem akartak új joganyagot alkotni, hanem a meglévő szabályokat gyűjtötték össze. A Digesta alapvetően törvénymű (a bizánci jogászok esetjogászok voltak), ellentmondások ugyanis nem lehetnének egy kodifikációs munkában, a kazuisztika mégis megmutatkozik a műben.

¹⁶² Ansum 1983, 17.

¹⁶³ Boóc 2001, 224.

¹⁶⁴ Boóc 2001, 229.

¹⁶⁵ Boóc 2001, 234. A szakirodalomból további nézetek is említésre méltóak, ekként pl. Schulz, aki azt állította, hogy már a szerkesztés előtt kidolgoztak egy vázlatot a Digesta tartalmi beosztásáról, és ennek fényében hajtották végre a kivonatolást. *Titulus*oknak csak a teljes munka végén nevezték el a fejezeteket (ld. Schulz 1946, 319-321). Honoré elfogadja Schulz elméletét a szerkesztéssel kapcsolatban (ld. Honoré 1978, 177).. Pugsley szerint a jogtudósok először elolvasták az anyagot, közben beosztották az egyes bizottságokat, majd elkészítették a *schémát*, ami alapján dolgoztak. Schulzhoz hasonlóan elfogadja, hogy a végső szerkesztés során a Digesta szövegét már nem változtatták érdemben. Az ikterszövegekről Bluhméhoz hasonlóan vélekedik, mindenesetre valószínűbbnek tartja azt, hogy az ismétléseket a szerkesztő kompilátorok helyezték el. Pugsley egy későbbi tanulmányában kitér arra is, hogy Bluhme elmélete alapján a szerkesztés előtt nem hoztak létre vázlatot a Digesta tartalmáról, hanem csak a munka végén osztották azt be, ám ezt az elméletet elveti. Egyetért viszont Bluhménak az Appendix tömeggel kapcsolatban felhozott azon érveléssel, hogy ez az 532. január 13-án kitört Nika-lázadás miatt pótlólagosan keletkezett függelék, amely azokat a jogtudói szövegrészeket tartalmazza, amelyeket valamilyen oknál fogva nem tudtak elhelyezni a többi *Masseba* (ld. Pugsley 2006, 193-195; Id. 2005, 63-77; Id. 1997, 40-57; Id. 1995, 1-17; Id. 1991, 325-339)

¹⁶⁶ Ansum 1983, 1.

¹⁶⁷ Boóc 2001, 235.

¹⁶⁸ Boóc 2001, 236.

A törvénymű helyzetét a szakirodalomban Siklósi foglalja össze a legjobban: „Szigorúan modern mércével mérve persze a iustinianusi kodifikáció során keletkezett művek nyilván sem absztrakciós, sem pedig rendszerezési etc. szempontok alapján nem felelnek meg egy modern törvénykönyvvel szemben támasztott követelményeknek, a maga korában azonban a iustinianusi törvénymű kimagasló jelentőségű és példátlan előrelépést jelentett ... ebbéli jellegét elvitatni aligha lehet összehasonlíthatatlanul több lévén, mint egy pusztá kompiláció.”¹⁶⁹

Leibniz nem a Praedigesta létezését kutatta, hanem azt vizsgálta, hogy a törvényművek összeállítása kodifikáció vagy kompiláció-e. Ítélete kimondásakor a saját korában használatos jogi fogalmakból indult ki, és nem vette figyelembe azt, hogy a rómaiak egyes fogalmakon mást értettek, valamint talán nem mérlegelte eléggé, hogy Iustinianus változtatásokra vonatkozó parancsa kodifikáció jellegét kölcsönöz a munkának.

3.2. A Praedigesta hazai elmélete

A Praedigesta-kérdéssel a hazai szakirodalomban Diósdí György foglalkozott. Diósdí abból indult ki, hogy mivel nem ismerjük a Digesta elkészítésének pontos metódusát, az utókor több hipotézist volt kénytelen kialakítani arra nézve, hogy miként keletkezett a mű. Egyértelmű, hogy két lehetséges megoldás közül kell választani. Az egyik, hogy elegendő idő állt rendelkezésre és nincs Praedigesta, a másik, hogy nem volt elegendő idő az összeállítására, de akkor léteznie kellett valamilyen előzménynek, ami alapján elkészült a római jog e fontos tárháza.¹⁷⁰

Utóbbi eshetőségek közül külön felhívja a figyelmet Guarinora, aki tanulmányában három praedigestát említve a legmesszebbre ment mind közül,¹⁷¹ holott sem kéziratok, sem pedig említések erre vonatkozóan nem maradtak fent. Diósdí egy reális magyarázatot igyekezett találni arra nézve, hogy hogyan születhetett meg a mű ennyi idő alatt.¹⁷²

Diósdí is figyelembe vette a „túl kevés az idő és nagy a joganyag” tételt, amin a Praedigesta gondolata alapszik.¹⁷³ Különösen jogosnak tűnik ez a feltételezés, ha figyelembe vesszük, hogy II. Theodosiusnak kilenc évébe került a császári rendeletek összeállítása. Azt Diósdí is elismeri, hogy a Praedigesta létezésének gondolata korántsem légből kapott, mert —

¹⁶⁹ Siklósi 2021, 60-61. Vö. ehhez a következőt: „A Digesta viszont a saját korához képest azonban kimagasló jelentőségű és példátlan előrelépést jelentett.” Ld. Földi—Hamza 2022, 98.

¹⁷⁰ Diósdí 1971, 188.

¹⁷¹ Diósdí 1971, 187; Siklósi 2021, 65.

¹⁷² Diósdí 1971, 87.

¹⁷³ Diósdí 1971, 188.

ahogy azt Guarino megállapította —, a császár által felvázolt módszerhez arra a bizonyos napi 25 órára lett volna szükség.¹⁷⁴

Bár keveset tudunk arról, hogy Tribonianus hogyan osztotta fel feladatokat, azt viszont tudjuk, hogy a bizottság összesen 17 tagot számlált. Ez jó kiindulás ahhoz, hogy kiszámítsuk, volt-e elegendő idejük elvégezni a feladatot. Ha feltételezzük, hogy Tribonianus személyesen nem is vett részt a rendszerezésben, mert ő az egész munkafolyamatot felügyelte, még akkor is 16 jogász dolgozott ezen a művön.¹⁷⁵ A rendelkezésre álló adatok alapján meg tudjuk határozni azt, hogy körülbelül mennyi idő alatt készülhetett el a Digesta.

Tudjuk, hogy megközelítőleg 2000 jogtudósi munka (*libri*) hárommillió sorát használták fel.¹⁷⁶ A hárommillió sor első ránézésre soknak tűnik, de mai szemmel nézve ez nem is olyan nagy mennyiség.¹⁷⁷ A kiindulási adatok valószínűleg közel állnak a valósághoz, ha több *librit* használtak volna fel, akkor többet jegyeztek volna fel. Egy *libri* átlagosan 1500 sort tesz ki.¹⁷⁸ Ezt maga Diódsi számolta meg az egyik *librinél* (pontosan 1488-at számolt), és ez a szám további kételyeket oszlat el. Az antik sorok ugyanis rövidebbek a ma megszokottaknál, csak 45 karakter tartalmaznak, míg Diódsi korában 65-öt.¹⁷⁹ Mindezekből azt a következtetést tudjuk levonni — amit Diódsi is megtett —, hogy egy *liber* megközelítőleg 67.500 „karakterből” állhatott.¹⁸⁰ Ezek után Diódsi kiszámolta, hogy ez a mennyiség hány oldalnak felel, ami Diódsi korában 54.000 nyomtatott oldalt jelentett.¹⁸¹ A szakirodalom olvasása és kivonatolása két évet ölelhetett fel és egy évig tartott az összeállítás. Amennyiben ezt 16 emberre szétosztjuk (feltételezve, hogy Tribonianus nem dolgozott, és csak az instrukciókat adta ki), akkor láthatjuk, hogy egy bizottsági tag munkaterhelése 131-132 modern nyomtatott oldalt jelentene havonta, ami napi szintre lebontva kb. négy oldal.¹⁸²

Diódsi hangsúlyozza, hogy ha a hárommillió sort nem igazítjuk a korunkhoz, akkor „rossz” következtetést vonunk le. Ráadásul bár a jogtudósok munkáit „könyvnek” nevezzük, ezek is távol állnak a mai fogalmainktól, ugyanis egy „*liber*” kb. 50 oldalt ölelt fel, és a

¹⁷⁴ Diódsi 1971, 188.

¹⁷⁵ Diódsi 1971, 189.

¹⁷⁶ Wieacker 1988, 294.

¹⁷⁷ Diódsi 1971, 190; Kaser 1967, 249.

¹⁷⁸ Diódsi 1971, 190; Kaser 1967, 249. Diódsi a *Codex Veronensis* alapján számol, és ez a kódex a Gaius institúcióit (az institúció-rendszer tematikájában) tartalmazza, így nem teljesen egyezik a Digesta beosztásával, ugyanis amíg a Digestában változó a könyvek hossza, a iustinianusi és a gaiusi institúcióknál ez egyenlő. Diódsi egy átlagos antik törvénykönyvet tartalmazó kódexnek a mértékegységével, valamint beosztásával számolt, így kapta meg az 54.000 oldalt.

¹⁷⁹ Diódsi 1971, 190. Fontos kiemelni, hogy Diódsi korában írógépeket használtak, és ennek megfelelően számolta az egy sorban meglévő karaktereket.

¹⁸⁰ Diódsi 1971, 190.

¹⁸¹ Diódsi 1971, 190.

¹⁸² Diódsi 1971, 191.

maiaknál jóval kevesebb karakter tartalmaz. Tehát ha mindegyik kompilátor minden hónapban csak egy hetet fordított erre a feladatra, akkor is meg lehetett csinálni a munkát, azaz nem volt szükség előkészítő munkára, így az előkészítő iratokat feltételező hipotézisek feleslegesnek bizonyulnak.¹⁸³ Kiegészítésképpen tenném hozzá, hogy moderndigitális szövegszerkesztővel írt munkákban, egy sorban kb. nyolcvan-kilencven karakter fér el,¹⁸⁴ azaz mai szemmel nézve a Diódsi által megadott oldalszám húsz százalékkal is kevesebb, azaz kb. 40-44.000 oldal lenne.

Diódsi végső következtetése alapján tehát a három év elég idő volt ahhoz, hogy megalkossák a Digestát, és nem releváns, hogy Tribonianus milyen technikával dolgozta fel az anyagot. Mindezek alapján jogosan lehet feltenni a kérdést, hogy miért nem hiszik el jogirodalomban, hogy ez a munka minden alap nélkül elkészülhetett. Diódsi szerint (is) azért, feltételeznek egy Praedigestát, mert a Digestát a mai törvényalkotás és törvénykönyvek alapján ítélik meg, holott a Digestának nem az a tartalma, mint egy mai kodifikált törvénykönyvnek.¹⁸⁵ A Digestát nem lehet mai értelemben vett kodifikációnak venni, ugyanis nem tartalmaz valódi kodifikációs munkát, ahogy Leibniz is véli. Diódsi is a benne rejlő ellentmondások és ismétlések miatt nevezi inkább antológiának, azaz kész szövegeket tettek egymás mellé.¹⁸⁶

3.3. Honoré: a módszertanok ötvözése

Honoré átveszi Diódsi nézetét és eredményeit, de kiegészíti a Nika-lázadás alatt kimaradt idővel, valamint a Bluhme és Krüger által létrehozott rendszerrel (továbbiakban BK Ordo) is, majd ezt számításba véve is elfogadhatónak tartja Diódsi nézetét. Emellett tovább gondolhatónak ítéli a Bluhme által felvázolt elméletet is, és foglalkozik az ott kifejtett eltérések vizsgálatával. Számba veszi azokat a bírálatokat, amelyek szerint Tribonianus a Digesta elkészítéséhez korábbi munkákat olvasott el és vizsgált, ami Honoré megállapítása szerint nem igaz.¹⁸⁷ Megjegyzi, hogy amennyiben külső anyagot használtak fel a Digesta összeállításánál, annak mértéke elenyésző volt.¹⁸⁸ Ezt követően tér rá a kivonatolás időrendjére,¹⁸⁹ és leszögezi, hogy a Nika-lázadás alapvetően nem akaszthatta meg a munkát, mivel az alig egy hétig tartott.

Diódsihoz hasonlóan alapvető számításokkal nyilvánvaló tette, hogyha feltételezzük azt, hogy a *Papinianus* bizottságnak ugyanannyi könyvet kellett elolvasnia naponta és hetente, mint

¹⁸³ Diódsi 1971, 191.

¹⁸⁴ Az OTDK-n is előírt formai követelmények alapján számolva egy sorban – szóközökkel vagy anélkül

¹⁸⁵ Diódsi 1971, 192.

¹⁸⁶ Diódsi 1971, 192.

¹⁸⁷ Honoré 1978, 250.

¹⁸⁸ Honoré 1978, 251.

¹⁸⁹ Honoré 1978, 170-171.

korábban, akkor 532. június végére a jogászok befejezték a könyvek olvasását.¹⁹⁰ Pontosabb számítást akkor kaphatunk, ha megnézzük a *Sabinianus* és *Edictum* bizottságok által olvasott könyveket. Tudjuk, hogy a *Sabinianus* tömbből áthelyezések történtek az *Edictumba*, így ők 573 könyvet olvastak. Tehát ez utóbbi bizottság 532. július 9-én fejezte be a kivonatolást, kilenc nappal később, mint a *Papinianus* tömbön dolgozók.¹⁹¹ Az *Edictum* bizottságban napi egy könyv olvasása volt elvárható úgy, hogy ünnepnapokon és vasárnap nem kellett dolgozniuk.¹⁹² Minden bizottságnak két biztosa volt, akik egymás között a munkát fel tudták osztani.¹⁹³ Honoré szerint nem kellett korábbi összeállításokra támaszkodniuk a kompilátoroknak, mert az idő elég volt ahhoz, hogy a munkát befejezzék. Diódsdihoz hasonlóan azt is megvizsgálta, hogy egy könyv kb. 10.000 szót tett ki (kb. 30 modern oldal), ez megoldható feladat két kompilátornak egy napra.¹⁹⁴ A szövegek címekbe sorolását a bizottsági elnökök végezték.¹⁹⁵ A *Digesta* 432 címének a kompilálása 9950 írásból tevődött össze, amiket a plenáris üléseken kivonatoltak, de mivel ez túlságosan időigényes folyamat, így nem valószínű, hogy ezt a módszert alkalmazták. Mivel Iustinianus maga is sürgette a munkát, így az egyes címek beosztását delegálhatták az egyes bizottságoknak.¹⁹⁶

A szerkesztési folyamatot a BK Ordo alapján érdemes vizsgálni,¹⁹⁷ azaz az egyes *fragmentumok* sorrendtől való eltérését kell keresni. Ehhez egyrészt az áthelyezéseket kell vizsgálni, és számbavéve azokat az eredmények alapján megbecsülhető a szerkesztői aktivitás is.¹⁹⁸ Végezetül vizsgálta Bluhme *Massentheorie* nevű elméletének megalapozottságát is. Bluhme az egyes *fragmentumok* elején elhelyezett *inscriptioból* indult ki, és a *Digesta* ötven könyvében megvizsgálta, hogy az egyes *excerptumok* milyen elhelyezett sorrendben követték egymást. Bluhme arra jutott, hogy az esetek 83,6%-ában¹⁹⁹ szabályos elrendezést követnek, ami arra enged következtetni, hogy a *fragmentumok* az egyes tömegekből meghatározott rend alapján követték egymást.

¹⁹⁰ Honoré 1978, 171.; Ez a számítás akkor helyes, amennyiben a fő, *Papinianus* tömb 291 könyvét 532 január 19-t megelőző 401 nap alatt olvasták el, majd az Appendix 118 könyvét az elkövetkezendő 162 napban olvasták végig, és így az utolsó nap június 30. volt. Ekkor az összes kivonatolásra szánt nap száma 564 nap volt. Honoré 1978, 171.

¹⁹¹ Honoré 1978, 171.

¹⁹² Honoré 1978, 171.

¹⁹³ Honoré 1978, 171.

¹⁹⁴ Honoré hozzáteszi továbbá, hogy amennyiben Bizánc rendelkezett volna praedigestákkal, akkor sem lett volna szükség azokra, mert Tribonianusra nem volt jellemző, hogy efféle kivonatokhoz nyúljon. Ld. Honoré 1978, 173.

¹⁹⁵ Honoré 1978, 173.

¹⁹⁶ Honoré 1978, 174-175. A bizánci adminisztráció akta-rendszeréről is keveset tudunk, de feltételezhetjük, hogy a kompilátorok a feldolgozott anyagot aktákban tárolhatták. Ennek szerepéhez ld. részletesen Honoré 1978, 176.; valamint újabban Pugsley 2002, 174-182.

¹⁹⁷ Honoré 1978, 174.

¹⁹⁸ Honoré 1978, 175.

¹⁹⁹ Honoré 1978, 171-175.

4. AZ ELMÉLETEK ELEMZÉSE ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Az alábbiakban a fentiekben elemzett egyes elméleteket a bevezetőben vázolt kritériumrendszer mentén megkíséreltem egymáshoz képest is mérhető módon bemutatni. Közös pont valamennyi elméletben, hogy mindegyik figyelembe veszi az idő tényezőt és a feldolgozandó joganyag mennyiségét, valamint, hogy közvetlen primer források hiányában nem tudnak egyértelmű választ adni arra, hogy miként készült valójában a *Digesta*.

Bluhme arra kereste a választ, hogy milyen terv alapján állították össze a *Digestát* valamint mi a *fragmentumok* sorrendje. Közvetett primer forrásként a const. *Tanta* valamint a *Digesta* fennmaradt változatát használta. Kutatása során felfedezte, hogy voltak áthelyezések is, ami tovább erősítette abban, hogy létezett egy előzetes terv. Bluhme szó szerint vette a const. *Tanta* rendelkezéseit, és nem vette figyelembe annak propaganda szerepét, túlzásait. Továbbá azt sem, hogy az általa elképzelt munkamegosztás a VI. században nem működhetett, mert túl sok időre lett volna szükség hozzá. Alapvetően azonban nem a Praedigesta létezését kutatta, hanem azt, hogy milyen okokra vezethetők vissza a *fragmentumok* eltéréseinek az okai. Érvrendszere saját korában logikusan felépítettnek minősült, de a későbbi szakirodalom fényében több helyen kritizálható. A felállított kritérium-rendszer alapján Bluhme elmélete 78%-ban állja meg a helyét.

Hofmann elmélete elsősorban Bluhme eredményeire épít, megemlítve annak általa rossznak tartott következtetéseit (pl. a történelmi kontextus hiányát). A forráshiányt úgy kezelte, hogy felhasználta Bluhme eredményeit, valamint a közvetett forrásokra támaszkodott. Az ókori viszonyokat folyamatosan elemezte, elméletét a történelmi tényekre alapozza. Figyelembe vette a Nika-lázadást, valamint a VI. századi bizánci romlottságot is. A Bluhme-féle munkamegosztás szerinte túlságosan lassította volna a munkát, nem beszélve arról, hogy Bluhme saját korának német munkamoráljából indul ki, ami jelentősen eltér a VI. századi Bizáncétól. Érvrendszere következetes, ugyanakkor a kritérium-rendszer alapján Hofmann nézete értékelhető a legkevesebbre, elmélete 75%-ban áll csak helyt, főleg azért, mert nem tudott mit kezdeni azzal a Bluhme által feltárt ténnyel, hogy a *fragmentumok* 83%-ban szabályos elrendezést követnek.

Volterra elméletének alapját a közvetett primer források, különösen a const. *Tanta*, valamint a történelmi tények adják. Logikai következtetések segítségével helyezkedett arra az álláspontra, hogy volt Praedigesta. Figyelembe vette, hogy a Nika-lázadás valószínűleg hátráltatta a munkát, emellett épített a korszak jogi iskoláinak eredményeire is. Nem válaszolta azonban meg azt a kérdést, hogy a felkelés által kimaradt idő mennyiben befolyásolta a munka

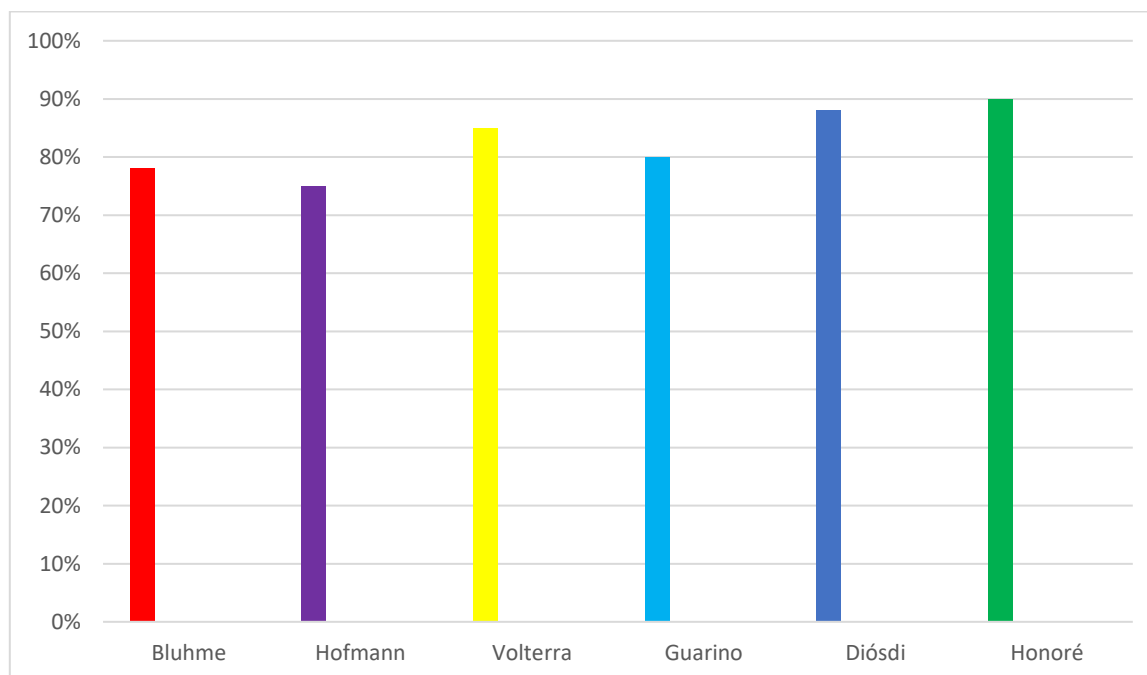
menetét, továbbá túlságosan ragaszkodott a const. *Tantá*hoz érvelésének levezetése során, miközben megfeledezett arról, hogy egy propagandaszöveggel van dolga. Elmélete az érvrendszer alapján 85%-ban áll meg.

Guarino a forrásokat az addig keletkezett kutatások (különösen Arangio-Ruiz és Albertario) eredményeivel pótolta, valamint a történelmi tényeket és közvetett primer forrásokat használta. Az általa felállított posztulátumok segítségével felállított egy stabil érvrendszert, ami alapján elemezte az addig keletkezett elméleteket és segítségével támasztotta alá a sajátját. Szerinte a Nika-lázadás nagyban gátolta a munka menetét, és szerinte sem működhetett a Bluhme által feltételezett munkamódszer. A három praedigesta feltételezése ugyanakkor nagyon ingatag érvrendszer mentén áll, maga Guarino is jelezte ennek gyengeségeit. A kritériumok alapján elmélete 80%-ban helytálló.

Diósi elméletét a közvetett primer forrásokra alapozza, és az abból kinyert adatok alapján egy matematikai módszer segítségével próbálta bizonyítani azt, hogy nem volt szükség Praedigestára. A történelmi tények mellett azt is számításba vette, hogy a korszakban a hangos olvasás és diktálás volt a megszokott. Számításnak alapja a *libri* volt, így határozta meg, hogy egy személynek mennyi oldalt kellett elolvasnia. A Diósi által felállított hipotézis a legelfogadottabb jelenleg a szakirodalomban, és a kritériumrendszer alapján 88%-osnak mondható nézete. Cáfolja a Praedigesta létezését, ugyanakkor a kész szöveget antológiának nevezi, ezért elmélete akár kompromisszumnak is nevezhető, hiszen így mégiscsak megengedő az előre elkészített szövegek felhasználásával kapcsolatosan.

Honoré Diósi eredményeit elfogadva még azt is meghatározza, hogy a Nika-lázadás mennyire késleltette a munka befejezését. Ő is a történelmi tényekre alapozva matematikai módszert alkalmaz. Érvelését alaposan alátámasztja ötvözve a korábbi elméletek módszertanát, valamint tanulva azoknak hibáiból. Elmélete a kritériumrendszer alapján 90%-ban helyesnek mondható.

Az alábbi grafikonon a fenti elméletek egymáshoz képest is kimutatható meggyőző erejét igyekszem szemléltetni:

2. sz. ábra. A Praedigestával kapcsolatos elméletek osztályozásának diagram-képe

Az elméleteket áttekintését és elemzését követően még röviden saját álláspontomat is igyekszem ismertetni.

A iustinianusi kodifikációt elsősorban a Római Birodalom restaurálásának gondolata hívta életre, másodsorban pedig a gazdasági változások okozta igény váltotta ki. A kodifikációt végző jogászok Tribonianusszal együtt 17-en voltak. Ha Tribonianus nem is vett részt aktívan a munkálatokban, hanem csak a munkafolyamatokat vezette, még akkor is rendelkezésünkre áll ül négyen 4 jogtudósok voltak. Nekik volt elég idejük volt ahhoz, hogy szinte csak ezzel a munkával foglalkozzanak, hiszen még az egyetemi oktatás alól is felmentést kaptak.

Nem tartom reálisnak a Bluhme által felvázolt munkafolyamatot, mert a német munkamorál nem vethető össze a VI. századi Bizáncra jellemzővel. Azt lehetségesnek tartom, hogy előzetesen meghatározott séma alapján dolgoztak, véleményem szerint ez magyarázza, hogy egyes *fragmentumok* kétszer is szerepelnek benne. A munkát maga császár is siettetette, emiatt maradhattak benne apróbb hibák. A Diószdi által elvégzett, majd Honoré által pontosított számítás szerintem teljes mértékben megállja a helyét, mert az akkori adatokat nem szabad összekeverni napjainkban is használt eszközök által nyújtotta lehetőségekkel, különösen, ha elfogadjuk, hogy ez mai digitális átiratban kb. 44.000 oldalról lenne szó. Az adatok valóságában sem kell kételkedni, semmi nem indokolja, alábecsülték volna saját munkájukat: a

történelemben inkább arra találunk számos példát, hogy inkább nagyítani szokták a számokat. A Diósdai által kapott eredmény, azaz napi négy-öt oldalnyi olvasnivaló reális mennyiségnek tűnik, még egy rövid ideig tartó lázadás, s az általa okozott zavart figyelembe véve is. Ha az alatt az egy hét alatt nem is dolgoztak, akkor sem gyűlt fel annyi anyag, hogy az elmaradást ne tudták volna pótolni.

Véleményem szerint ezért sem volt szükség Praedigestára, hiszen a három évnek elegendőnek kellett lennie, ráadásul, ha napi penzumot úgy osztották szét, hogy a jogtudósok a szakterületüknek megfelelő anyagot kaptak, akkor nem jelenthetett számukra nehézséget a munkák kivonatolása.

5. ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban igyekeztem a tudásom szerint a lehető legteljesebben bemutatni a kérdéskörrel kapcsolatos nézeteket, utalva számos olyan kutatásra, amit a főbb elméletek kidolgozói felhasználtak. A téma érdekességét számomra a számos vita által feltárt eredmény adja. Bár a mai napig nincs egységes álláspont arról, hogy a Digesta miként keletkezett, valamint használtak-e fel korábbi összeállításokat, mégis kirajzolódik, hogy komoly szervező munka eredménye ez a törvénymű, ami ráadásul ma is jogrendszerünk alapjául szolgál.

Valamennyi elmélet alapját önmagában remekül felépített, helytálló gondolatmenetek képezik, még ha kritikával is illethető némelyik. Néha szöges ellentétekbe ütközünk (volt-e előre meghatározott szerkesztési sorrend, vagy csak a végén állt össze a joganyag), de ezek nem antagonisztikusak, hiszen a tudósok egymás eredményeit kiegészítve körvonalazták a Digesta elkészítésének lehetséges módjait.

A Digesta és Praedigesta körül zajló viták soha nem jutnak nyugvó pontra. Az a tény, hogy a történelem egy nem épp nyugodt pillanatában sikerült ilyen kitűnő megszerkesztettséggel összeállítani ezt a munkát, okot ad arra, hogy egyesek úgy gondolják, hogy léteztek már II. Theodosius korából fennmaradó iratok, összeállítások, amelyek alapul szolgáltak az összeállításhoz.

Ha valamiről nincs pontos információnk, és nem áll rendelkezésünkre elegendő hiteles forrás, akkor a tudomány pótolni kívánja a hézagot. Mindenesetre, amíg nem kerül elő perdöntő közvetlen primer forrást jelentő bizonyíték, addig nem is fogunk választ kapni a kérdésre, és talán örökre csak a hipotézisek maradnak azzal kapcsolatban, hogy miként születhetett meg minden idők legkiemelkedőbb jogtudományi munkája.

A iustinianusi kodifikáció képében a római jog egy olyan alkotásáról van szó, ami a mai jogrendszerünk alapjául szolgál, és olyan elveket fektettek le benne a római jogászok, amelyek a mai napig meghatározzák jogi gondolkodásunkat, bár keletkezésével kapcsolatban számos kérdést hagy megválaszolatlanul maga után. A szakirodalomban rengeteg az ellentétes álláspont, és a mai napig heves vitákat vált ki az a kérdés, hogy létezett-e vagy sem egy olyan összeállítás, amiből a jogtudósok dolgoztak. A viták azonban újabb fejleményeket hozhatnak, és új megvilágításba helyezhetik a kérdést.

Jóllehet a közvetlen primer forrásoknak híján vagyunk a Praedigesta kérdésében, mégis érdemes a témával foglalkozni. A konkrét esetről maradvá eredményként kell említenünk Bluhme *Massentheorie* nevű elméletét, amely — főleg Honoré és Pugsley kutatásai révén — viszont mára egyértelmű bizonyítást nyert. Még ha sajnos hipotézis is marad valamennyi, a

dolgozatban vizsgált elmélet, miként ez sokszor az ókortudomány sajátos velejárója, a Praedigesta szelleme — ahogy Diósdi is fogalmaz — egy nagyon jó példa arra, hogy szemléltessük, hogy bár az ókorkutatásnak megvannak a maga határai, egy-egy ilyen téma kutatása elvezethet bennünket sok egyéb információ kinyeréséhez.

6. FELHASZNÁLT IRODALOM

- H. Ankum: *La 'codification' de Justinien était-elle une véritable codification?* in: *Liber amicorum John Gilissen*, Antwerpen 1983, 9–17.
- F. Bluhme: *Die Ordnung der Fragmente in den Pandektentiteln. Ein Beitrag zur Entstehungsgeschichte der Pandekten*, in: *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft* Bd. 4 (1818/20) 257–472.
- Boóc Á: “*Omnem Romanam sanctionem in uno volumine colligere.*” *A iustinianusi kodifikáció menete és értékelése*, in: *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae* 38/39 (2001/2002) 223–237.
- Diódsi Gy.: *Das Gespenst der Prädigesten*, in: *Labeo* 17 (1971) 185–192.
- J. A. Evans: *The Emperor Justinian And The Byzantine Empire*, in: S. W. Bauer (ed.): *The History of the Ancient World: From the Earliest Accounts to the Fall of Rome*, New York 2007, 1–24.
- Földi A. — Hamza G.: *Római jog története és intézményei*, Budapest 2022²⁶
- A. Guarino: *La Compilazione Dei Digesta Iustiniani*, in: *ANA* 79 (1968) 417–453.
- J. Harries: *Men without women: Theodosius' consistory and the business of government*, in: Ch. Kelly (ed.): *Theodosius II. Rethinking the Roman Empire in Late Antiquity*, Cambridge 2013, 67–89.
- Hegyi W. Gy. — Németh Gy.: *Görög-Római történelem*, Budapest 2011
- F. Hofmann: *Die Compilation der Digesten Justinians*, Wien 1900
- T. Honoré: *Tribonian*, London 1978
- A. M. Honoré: *The background to Justinian's codification*, in: *Tulane Law Review* 48 (1973/1974) 859–893.
- M. Kaser: *Römische Rechtsgesichte*, Göttingen 1967
- M. Kaser: *Das Römische Privatrecht II. Die Nachklassischen Entwicklungen*, München 1975²
- R. Knütel: *Christliche Zeichensymbolik im Digestenplan*, in: *ZSSR* 113 (1996) 422–430.
- F. Von Liszt — W. Kaskel: *Enzyklopädie der Rechts und Staatswissenschaft*, Berlin 1949
- M. Maas: *Roman Question, Byzantine Answers*, in: M. Maas (ed.): *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge 2006, 183–207.
- Nemes Sz.: *A jogi oktatás reformja Iustinianus Omnem kezdetű rendelete fényében*, in: *Jogi Tanulmányok* 1 (2018) 272–283.
- Nemes Sz.: *Et quasi proprium et sanctissimum templum iustitiae consecrare*, in: *Antik tanulmányok* 61/2 (2017) 183–207.

- D. Pugsley: *On Pre-Digests*, in: *Fundamina: A Journal of Legal History* 12/1 (2006) 193-202.
- D. Pugsley: *Justinian, Bluhme and the Numbers Game or how Precise is Bluhme's Massentheorie?* in: *Fundamina: A Journal of Legal History* 11/2 (2005) 63–77.
- D. Pugsley: *Editing Justinian's Digest*, in: *Fundamina: A Journal of Legal History* 8 (2002) 174-182.
- D. Pugsley: *On compiling Justinian's Digest (6): Twin texts and working methods*, in: *OIR* 3 (1997) 40–57.
- D. Pugsley: *On Compiling Justinian's Digest (5): The Constitution ad senatum of 22 July 530*, in: *RIDA* 42 (1995) 289–329.
- D. Pugsley: *On Compiling Justinian's Digest: The Victory Riots and the Appendix Mass* in: *Oxford Journal of Legal Studies* 11 (1991) 325–339.
- Pólay E.: *A római jogászok gondolkodásmódja. Kazuisztika és absztrakció*, Budapest 1988
- F. Schulz: *History of Roman legal science*, Oxford 1946
- F. Schulz: *Principles of Roman Law*, Oxford 1936
- Siklósi I.: *Római magánjog I.*, Budapest 2021
- P. Stein: *A római jog Európa történetében*, Budapest 2005
- E. Volterra: *Giustiniano I e le Scuole di diritto*, in: *Gregorianum* 48/1 (1967) 77–99.
- F. Wieacker: *Römische Rechtsgeschichte: Quellenkunde, Rechtsbildung, Jurisprudenz und Rechtsliteratur*, München 1988